

การเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อส่งเสริมการอ่าน: จาก ‘เชียงใหม่อ่าน’ สู่ ‘สภาการอ่าน
และการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่’ ในฐานะปฏิบัติการทางวัฒนธรรมจากฐานราก¹
A Social Movement for Reading Promotion: From ‘Chiang Mai Reads’
to the ‘Chiang Mai Reading & Learning Council’ as a Grassroots
Cultural Practice

พิสิษฐ์ นาสี

Pisith Nasee

คณะศึกษาศาสตร์ และศูนย์วิจัยพหุวัฒนธรรมและนโยบายการศึกษา

สถาบันวิจัยพหุศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Faculty of Education & Research Center for Multiculturalism and Education Policy,

Multidisciplinary Research Institute, Chiang Mai University

E-mail²: pisith.nasee@cmu.ac.th

Date Received : 27 October 2025

Date Revised : 24 July 2026

Date Accepted : 24 July 2026

Date Published online : 25 September 2026

บทคัดย่อ

การอ่านเป็นทักษะพื้นฐานและปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่สำคัญ อย่างไรก็ตามประเทศไทยยังคงเผชิญกับความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงการส่งเสริมการอ่านอย่างต่อเนื่อง งานวิจัยนี้ใช้กรณีศึกษาของเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองใหญ่ แต่ยังคงสะท้อนปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงการอ่าน ขณะที่กลไกของรัฐยังเผชิญกับความท้าทายหลายมิติ บทความนี้มุ่งศึกษาบทบาทของกลุ่มนอกรัฐในปฏิบัติการทางวัฒนธรรมเพื่อเปิดพื้นที่และส่งเสริมการอ่านเพื่อตอบสนองต่อข้อจำกัดของเมืองผ่านกรณีศึกษาเครือข่ายเชียงใหม่อ่านและสภาการอ่านและการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่ การวิจัยเชิงคุณภาพนี้ใช้การวิเคราะห์เอกสารร่วมกับการวิจัย

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของหัวข้อวิจัยย่อย “การส่งเสริมวัฒนธรรมการอ่านในชุมชนคนชายขอบของเมืองเชียงใหม่” ภายใต้ชุดโครงการศึกษาระบบนิเวศและโครงสร้างพื้นฐานที่ส่งเสริมศักยภาพวัฒนธรรมการอ่านและอุตสาหกรรมหนังสือในฐานะฐานรากของเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ได้รับทุนสนับสนุนจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนากำลังคน และทุนด้านการพัฒนาสถาบันอุดมศึกษาการวิจัยและการสร้างนวัตกรรม (บพค.) ประจำปีงบประมาณ 2568

² ผู้ประพันธ์บรรณกิจ (Corresponding author)

ภาคสนาม ผ่านการสำรวจเชิงกายภาพและการสัมภาษณ์เชิงลึกด้วยแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างกับกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย ทั้งบรรณารักษ์ ครู ตัวแทนเครือข่ายและเยาวชนในโรงเรียน โดยอาศัยกรอบแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่และทุนทางวัฒนธรรม ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มนอกรัฐมีบทบาทสำคัญในการเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่เพื่อท้าทายความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง โดยแสดงออกผ่านบทบาทหลัก ได้แก่ 1) การขับเคลื่อนเชิงสัญลักษณ์ด้วยการใช้นิทานเชื่อมโยงปัญหาทางสังคมในท้องถิ่นเพื่อเปลี่ยนความหมายของการอ่าน 2) การสร้างกลไกบ่มเพาะอุปนิสัยรักการอ่านในระดับฐานรากผ่านการทำงานร่วมกับเครือข่ายครูศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและนักปฏิบัติกร และ 3) การสร้างพื้นที่ใกล้เคียงและเปลี่ยนผ่านสู่สถาบันโดยการจัดตั้งสภาการอ่านฯ เพื่อเชื่อมโยงการทำงานร่วมกับองค์กรรัฐ ผลักดันนโยบายและกำหนดทิศทางการอ่านของเมือง เพื่อตอบสนองต่อกลุ่มคนชายขอบและพหุวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การเคลื่อนไหวทางสังคม, กลุ่มนอกรัฐ, การส่งเสริมการอ่าน, การลดความเหลื่อมล้ำ, เชียงใหม่

Abstract

Reading is a fundamental skill and an important cultural practice. However, Thailand continues to face persistent inequality in access to reading promotion. This research employs a case study of Chiang Mai - a major city that nonetheless reflects the problem of unequal access to reading, while state mechanisms continue to face multidimensional challenges. This article aims to examine the role of non-state actors in cultural practices to open spaces and promote reading in response to the city's limitations, through case studies of the Chiang Mai Reads Network and the Chiang Mai Reading & Learning Council. This qualitative research utilizes documentary analysis together with field research through physical surveys and in-depth interviews using semi-structured interview guides with diverse target groups, including librarians, teachers, network representatives, and school youth, drawing on the conceptual frameworks of new social movements and cultural capital. The findings reveal that non-state actors play a significant role as a new social movement in challenging structural inequality, expressed through three main roles: 1) symbolic mobilization through the use of local narratives to connect with social problems and reframe the meaning of reading; 2) the construction of grassroots mechanisms for cultivating reading habits through collaboration with networks of child development center teachers and practitioners; and 3) the creation of mediating spaces and institutional transition through the establishment of the Chiang Mai Reading & Learning Council, in order to link collaborative work with state

organizations, advance policy, and shape the city's reading direction in ways that sustainably respond to marginalized groups and multicultural communities.

Keywords: social movement, non-state actors, reading promotion, reduced inequality, Chiang Mai

บทนำ

การอ่านได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นทักษะพื้นฐานและปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อการสร้างความรู้ จินตนาการ และการมีส่วนร่วมของพลเมืองในสังคมสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยยังคงเผชิญกับปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงหนังสือและกิจกรรมส่งเสริมการอ่านอย่างรุนแรง ดังที่ข้อมูลสถิติระบุชัดเจนว่าพื้นที่ที่ยังห่างไกลจากกรุงเทพมหานคร ประชากรยังไม่มีโอกาสเข้าถึงหนังสือน้อยลง (ดิลกะ ลัทธพิพัฒน์, 2560; ทศนีย์ เศรษฐพงษ์ และวิภาวรรณ เอกวรรณัง, 2562; เบนาร์นิวส์ อ้างถึงใน ประชาไท, 2567; ศรีนัทธ โชติมนกุล, 2568; สำนักงานอุทยานการเรียนรู้, 2562ก; 2562ข) แม้ที่ผ่านมาภาครัฐพยายามกระจายโอกาสผ่านกลไกของสำนักงานส่งเสริมการเรียนรู้ (สกร. หรือ กศน. เดิม) เช่น ห้องสมุดประชาชนและโครงการบ้านหนังสือชุมชน แต่กลไกของรัฐกลับเผชิญกับความท้าทายหลายมิติ ทั้งจากข้อจำกัดด้านงบประมาณ ความล่าช้าของระบบราชการ การขาดแคลนบุคลากร และรูปแบบกิจกรรมที่มักเป็นการตอบสนองนโยบายเชิงรับ ซึ่งยังไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างแท้จริง (ถาวร พลดี, 2567; น้อย คั่นชั่งทอง และปราณี ชี้อุทธิศกุล, 2564; วิเชียร มั่นแหล่ และพงศ์ศักดิ์ สังขวิทยุ, 2565; อภินพ นิลพันธ์ และคณะ, 2565; Boonaree, 2018; Boonaree et al., 2018)

การวิจัยนี้ใช้เมืองเชียงใหม่เป็นพื้นที่ศึกษาด้วยเพราะมีเอกลักษณ์และความซับซ้อนเฉพาะตัวสูง ด้านหนึ่งเชียงใหม่เป็นเมืองศูนย์กลางของการพัฒนาระดับภูมิภาคที่มีความพร้อม แต่อีกด้านหนึ่งกลับมีความเหลื่อมล้ำซ่อนอยู่ โดยเฉพาะความเป็นเมืองพหุวัฒนธรรมที่มีประชากรหนาแน่น ส่วนหนึ่งคือ กลุ่มคนชายขอบ ทั้งคนจนเมือง แรงงานข้ามชาติ และกลุ่มชาติพันธุ์ที่กระจายตัวอยู่ตามชุมชน แค้มป์คนงานและหอพัก กลุ่มคนเหล่านี้เผชิญข้อจำกัดทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และสิทธิตามกฎหมาย ทำให้กลไกการส่งเสริมการอ่านของรัฐไม่สามารถเข้าถึงและตอบสนองต่อกลุ่มคนเหล่านี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะที่กลไกของรัฐมีข้อจำกัด กลุ่มนอกรัฐและภาคประชาสังคมในเชียงใหม่ได้ก้าวเข้ามามีบทบาทในการจัดการปัญหานี้ตั้งแต่ปลายปี 2566 ในนาม “เครือข่ายเชียงใหม่อ่าน” ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาหนึ่งทศวรรษ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน นักกิจกรรม ครู และภาคประชาสังคมได้ทดลอง พัฒนานวัตกรรม และปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำงานจากฐานรากมาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งเกิดการริเริ่มครั้งสำคัญในปี 2568 คือการยกระดับความร่วมมือไปสู่การจัดตั้ง “สภาการอ่านและการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่” (สอจ.) เพื่อเป็นพื้นที่กลางในการบูรณาการความร่วมมือและกำหนดทิศทางนโยบายการอ่านของเมือง

บทความนี้มุ่งถอดบทเรียนปฏิบัติการทางวัฒนธรรมตลอดสิบปีที่ผ่านมา เพื่อทำความเข้าใจว่าการที่กลุ่มนอกรัฐก้าวเข้ามาทำงานด้านการอ่านในพื้นที่ที่มีความซับซ้อนอย่างเชียงใหม่ นั้น พวกเขาได้พบปัญหา

เรียนรู้ และมีบทบาทในการต่อสู้กับข้อจำกัดของเมืองอย่างไร ซึ่งถือเป็นแนวทางการจัดการที่แตกต่างไปจากกลไกของรัฐอย่างมีนัยสำคัญ โดยการวิจัยนี้ให้ความหมายของกลุ่มคนนอกรัฐวาคือ การรวมตัวกันของภาคประชาสังคม กลุ่มครู นักกิจกรรม บรรณารักษ์ ผู้ปฏิบัติการด้านการส่งเสริมการเรียนรู้ นักเขียนท้องถิ่น และหน่วยงานท้องถิ่นที่ไม่ได้อยู่ภายใต้โครงสร้างการสั่งการของระบบราชการส่วนกลาง เช่น เครือข่ายเชียงใหม่อ่าน และ สอธ. โดยบทบาทของกลุ่มนอกรัฐในที่นี้หมายถึง ปฏิบัติการ การแสดงออก และกลยุทธ์ที่กลุ่มคนเหล่านี้ใช้เพื่อท้าทายความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง เปลี่ยนความหมายของการอ่าน สร้างอุปนิสัยรักการอ่าน และต่อรองนโยบายกับรัฐผ่านพื้นที่สาธารณะใหม่

สำหรับการทบทวนวรรณกรรม ในส่วนแรก คือ งานด้านการส่งเสริมการอ่านและข้อจำกัด พบว่างานศึกษาในประเทศไทยส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับกลไกของรัฐ นั่นคือสำนักงานส่งเสริมการเรียนรู้ (สกร.) ซึ่งมีพันธกิจในการส่งเสริมการอ่านสำหรับคนทั่วไปผ่านห้องสมุดประชาชน รวมทั้งโครงการแยกย่อย เช่น บ้านหนังสือชุมชน ห้องสมุดเคลื่อนที่ชาวตลาด และรถห้องสมุดเคลื่อนที่ ซึ่งทำงานร่วมกับศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ระดับอำเภอและตำบล เช่น วิเชียร มั่นแหล่ และพงศ์ศักดิ์ สังขวิทยุ (2565) ในกรณีจังหวัดนครศรีธรรมราช น้อย คันชังทอง และปราณี ชี้อุทิศกุล (2564) ในจังหวัดพิษณุโลก อภินพ นิลพันธ์ และคณะ (2565) ในจังหวัดยะลา และถาวร พลดี (2567) ในจังหวัดขอนแก่น งานข้างต้นต่างชี้ให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของ สกร. ในการส่งเสริมการอ่านสำหรับท้องถิ่น เพื่อลดช่องว่างของการเข้าถึงทรัพยากรการอ่าน ในขณะที่เดียวกันก็มองหารูปแบบการพัฒนาโครงการที่เหมาะสมกับท้องถิ่น อย่างไรก็ตามเหล่านี้ยังสะท้อนให้เห็นว่ากลไกของรัฐยังเผชิญกับท้าทายอย่างมาก ทั้งด้านงบประมาณ บุคลากร และความร่วมมือกับท้องถิ่น ซึ่งส่งผลต่อการบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ อย่างไรก็ตามเสียงงานศึกษาของ Boonaree et al. (2018) และ Boonaree (2018) ได้ขยับมุมมองจากการศึกษาองค์กรและกิจกรรมส่งเสริมการอ่านภายใต้กลไกของรัฐมาสู่การขับเคลื่อนของภาคประชาสังคม นั่นคือห้องสมุดชุมชนที่เหมาะสมสำหรับคนชายขอบ/ด้อยโอกาสในพื้นที่ชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเชื่อมโยงกับการอ่านเล่นหรือการอ่านเพื่อความเพลิดเพลิน

ในส่วนต่อมา คือ บทเรียนการส่งเสริมการอ่านโดยชุมชนและภาคประชาสังคมในต่างประเทศ พบงานทบทวนอย่างเป็นระบบต่อกรณีศึกษาห้องสมุดเคลื่อนที่ โดย Loh & Koh (2025) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการส่งเสริมการอ่านด้วยห้องสมุดเคลื่อนที่ในหลายประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร กรีซ โดมินีกัน เคนยา ซิมบับเว ปากีสถาน บังคลาเทศ แอฟริกาใต้ กานา ญี่ปุ่น สิงคโปร์ ไต้หวัน และไทย ซึ่งเกิดขึ้นทั้งในสถานการณ์ปกติและสถานการณ์ฉุกเฉิน โดยเฉพาะในกลุ่มและชุมชนคนชายขอบทั้งในพื้นที่เมืองและชนบท การดำเนินโครงการเช่นนี้เน้นย้ำให้เห็นถึงความหลากหลายของต้นแบบการส่งเสริมการอ่านและการเข้าถึงหนังสือผ่านห้องสมุดเคลื่อนที่ และปฏิบัติการที่เน้นตอบสนองเชิงพื้นที่ การทำงานร่วมกันเพื่อสร้างความยั่งยืนตั้งแต่รัฐบาล องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคประชาสังคมและภาคธุรกิจในระดับพื้นที่

ในขณะที่โครงการ Books in Motion ซึ่งเป็นการริเริ่มเพื่อส่งเสริมการอ่านในชุมชนโดยห้องสมุดสาธารณะในเมืองเล็ก ๆ ของสหรัฐอเมริกา อันมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มการเข้าถึงหนังสือสำหรับเด็กในครอบครัว

ผู้มีรายได้น้อย โดยมีจุดเน้นที่การสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนต่างวัยและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน โดย Ness (2010) ศึกษาผลของโครงการนี้และพบว่าสามารถช่วยเพิ่มปฏิสัมพันธ์ผ่าน การอ่านและ การรู้หนังสือ จูงใจให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เพิ่มการเข้าถึงทรัพยากรเพื่อการอ่านและการรู้หนังสือ และเปลี่ยนการอ่านจากกิจกรรมส่วนบุคคลสู่กิจกรรมของชุมชน

เช่นเดียวกัน ในเมืองใหญ่อ่างนิวยอร์กของสหรัฐอเมริกา ปรากฏการริเริ่มโครงการส่งเสริมการอ่าน ตั้งแต่ ค.ศ. 2014 ในนาม Reads Initiative ซึ่งเป็นโครงการเพื่อส่งเสริมการอ่านและการรู้หนังสือในกลุ่มเด็ก ในเมือง โดยเฉพาะที่มาจากครอบครัวยากจนในชุมชนคนผิวสีและผู้อพยพ โครงการนี้มีความน่าสนใจเพราะ มุ่งเน้นการจัดหาสื่อการอ่านที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนและเสริมสร้างความร่วมมือกับ ครอบครัว จากรายงานชี้ว่าโครงการนี้มีผลให้เกิดการพัฒนาในทักษะการอ่านและการรู้หนังสือของเด็ก รวมถึง เพิ่มการเข้าถึงทรัพยากรสำหรับการอ่านที่มีคุณภาพได้ด้วย (Educators for Excellence-New York, 2024; NYC Reads Initiative, 2025)

งานศึกษาทั้งในและต่างประเทศข้างต้นช่วยขยายมุมมองให้เห็นประเด็นสำคัญ ได้แก่ 1) การขับเคลื่อน บนฐานชุมชนที่สามารถดึงทรัพยากรอันหลากหลายในท้องถิ่นมาใช้ รวมทั้งช่วยยกระดับการสร้างความร่วมมือ และการสร้างสรรค์นวัตกรรมเพื่อสร้างสภาพแวดล้อมที่ช่วยส่งเสริมการอ่านได้ดีขึ้น 2) โปรแกรมที่มุ่งเน้นการ ทำงานร่วมกับครอบครัวและมิติความสัมพันธ์ระหว่างรุ่น สามารถส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดี การมีส่วนร่วมและการ เข้าถึงทรัพยากรเพื่อการอ่านซึ่งเป็นผลดีกับทั้งเด็กและผู้ใหญ่ 3) การสร้างความร่วมมือกับกลุ่มคนที่หลากหลาย ทั้งโรงเรียน ห้องสมุด และองค์กรระดับชุมชน ทำให้การขับเคลื่อนมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากกว่าการ แยกกันทำ และ 4) การสรรค์สร้างโครงการและรูปแบบกิจกรรมที่หลากหลายช่วยให้เกิดการพัฒนาที่ครอบคลุม หลายมิติของการอ่าน ดังนั้นการทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวเพื่อส่งเสริมการอ่านในประเทศไทย โดยเฉพาะใน ระดับท้องถิ่นที่มุ่งหวังให้การอ่านลดช่องว่างของความเหลื่อมล้ำและส่งเสริมการอ่านให้เกิดขึ้นได้จริงกับคนทุก กลุ่ม จำเป็นต้องขยายขยายการวิเคราะห์ไปไกลกว่ากลไกหลักของรัฐรวมถึงการค้นหาดัชนีหรือแนวทางในการ พัฒนาและการประเมินความพึงพอใจ ไปสู่ขบวนการเคลื่อนไหวจากฐานรากและสร้างความเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ระหว่างภาคีที่หลากหลายทั้งในและนอกระบบราชการ มีปฏิบัติการและการออกแบบกิจกรรมที่หลากหลายและ ครอบคลุมหลายมิติของการอ่าน และครอบคลุมกลุ่มคนที่หลากหลาย โดยเฉพาะคนชายขอบที่เข้าไม่ถึงการอ่าน แม้จะอยู่ในพื้นที่เมืองขนาดใหญ่เช่นกัน

สำหรับกรอบแนวคิด การเคลื่อนไหวทางสังคมจากฐานรากจะได้รับการขับเคลื่อนในปฏิบัติการเชิงรุกเพื่อ ส่งเสริมการอ่าน โดยนำสองแนวคิดหลักมาร่วมวิเคราะห์ได้แก่ การเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movements: NSMs (Melucci, 1994; Melucci et al., 1989) ซึ่งจะช่วยอธิบายขบวนการส่งเสริมการอ่านจาก ฐานรากซึ่งมุ่งเน้นมิติวิถีชีวิต จริยธรรมหรืออัตลักษณ์ แทนที่จะเป็นเป้าหมายทางเศรษฐกิจอย่างแคบ ๆ โดยการ เคลื่อนไหวเหล่านี้ท้าทายการแบ่งแยกทางการเมืองแบบดั้งเดิม (ซ้าย/ขวา) และขยายคำจำกัดความของการเมือง ให้ครอบคลุมประเด็นที่เคยถูกมองว่าอยู่นอกขอบเขตของการกระทำทางการเมือง โดย NSMs มักได้รับการ วิเคราะห์ในฐานะการต่อสู้เพื่อดำรงประชาสังคม (Civil Society) ไว้ให้มีความอิสระจากอำนาจรัฐและเศรษฐกิจ

โดยมีเป้าหมายเพื่อปฏิรูปเชิงโครงสร้างและการสร้างความตึงเครียดที่จำเป็นต่อการเปลี่ยนแปลง (Calhoun, 1993) แนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่นี้จึงให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงความหมาย คุณค่า และวัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน การสร้างอัตลักษณ์ร่วม (Collective Identity) ในหมู่ผู้เคลื่อนไหว ภายในกลุ่มมีความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายที่ยืดหยุ่นและไม่รวมศูนย์ (Decentralized Network) และการสร้างพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ (Keane, 2019)

ในขณะที่อีกแนวคิดหนึ่ง คือ ทูทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) ที่เสนอโดยบูร์ดิเยอ (Bourdieu, 1986) ช่วยสร้างความเข้าใจต่อการเสริมสร้างทุนทางวัฒนธรรมในบริบทของการเข้าถึงการอ่าน ทุนทางวัฒนธรรม เช่น ความรู้ ทักษะ รสนิยม อุปนิสัย และทรัพยากรเชิงสัญลักษณ์ซึ่งมีผลต่อความสามารถในการเข้าถึงโอกาสทางสังคม ช่วยสร้างคำอธิบายต่อความเหลื่อมล้ำทางวัฒนธรรมที่ผลิตซ้ำโดยระบบการศึกษาและสถาบันทางวัฒนธรรม ในที่นี้คือภาพของการเข้าถึงหนังสือ พื้นที่การอ่าน และกิจกรรมส่งเสริมการอ่านระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันในเมือง โดยเฉพาะคนชายขอบ โดยความเป็นชายขอบในเมืองหมายถึงกลุ่มคนที่มีทุนวัฒนธรรมน้อยไม่สามารถเข้าถึงห้องสมุด หนังสือและกิจกรรมส่งเสริมการอ่านที่สร้างสรรค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ แนวคิดนี้จึงมีมิติเชิงวิพากษ์ต่อโครงสร้างทางสังคมที่ทำให้การอ่านกลายเป็นกิจกรรมของชนชั้นกลางเป็นหลัก ชี้ให้เห็นกลไกทางสังคมที่มองไม่เห็น (Invisible Power) ซึ่งกีดกันคนบางกลุ่มจากการเข้าถึงวัฒนธรรม และทำให้มองเห็นว่าการสร้างพื้นที่การอ่านต้องไม่ใช่เพียงการเพิ่มหนังสือ แต่ต้องสร้างทุนวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กัน นอกจากนี้ในบริบทของเมืองที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์และวัฒนธรรม ทุนทางวัฒนธรรมจึงมีความซับซ้อน (Racialized Cultural Capital) เนื่องจากมีการวิจัยที่แสดงให้เห็นว่าการปฏิบัติตามวัฒนธรรมที่สังคมให้คุณค่าอาจให้ผลที่ไม่เท่าเทียมกันสำหรับกลุ่มคนชายขอบ แม้จะมีการควบคุมตัวแปรทางเศรษฐกิจและสังคมแล้วก็ตาม สิ่งนี้จึงเป็นกลไกที่ซับซ้อนของเมืองที่ผลิตความเหลื่อมล้ำทางเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ผ่านการประเมินของสถาบัน (Planson, 2023)

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาโครงสร้างพื้นฐานและระบบนิเวศของเมืองเชียงใหม่เพื่อการเข้าถึงหนังสือและทรัพยากรที่ส่งเสริมวัฒนธรรมการอ่าน
2. เพื่อเปรียบเทียบวัฒนธรรมการอ่านระหว่างกลุ่มคนชายขอบและกลุ่มคนชั้นกลางในเมืองเชียงใหม่
3. เพื่อศึกษาบทบาทของกลุ่มนอกรัฐในปฏิบัติการทางวัฒนธรรมเพื่อเปิดพื้นที่และส่งเสริมการอ่านเพื่อตอบสนองต่อข้อจำกัดของเมืองผ่านกรณีศึกษาเครือข่ายเชียงใหม่อ่านและสภากาอ่านและการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่

อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดในเนื้อที่ของบทความ และผู้เขียนตระหนักถึงความสำคัญของแต่ละวัตถุประสงค์ซึ่งต้องการพื้นที่ในการอภิปรายอย่างละเอียด บทความนี้จึงขอมุ่งอภิปรายในวัตถุประสงค์ข้อที่สามเป็นหลัก

กรอบแนวคิดการวิจัย

การวิจัยนี้ตั้งอยู่ในบริบทของเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่สะท้อนปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงหนังสือ พื้นที่การอ่านและกิจกรรมส่งเสริมการอ่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มคนชายขอบและพหุวัฒนธรรม ปัญหาดังกล่าวเชื่อมโยงกับข้อจำกัดเชิงนโยบายและการกระจายทรัพยากรการอ่านของรัฐและการออกแบบเมือง ตลอดจนกิจกรรมของห้องสมุดโรงเรียนที่ไม่สามารถตอบสนองต่อผู้อ่านที่หลากหลายได้อย่างเท่าเทียม การวิจัยนี้ใช้วิธีการเลือกกรณีศึกษาแบบเจาะจง โดยเลือกเครือข่ายเชียงใหม่อ่านและสภาการอ่านและการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่ เป็นกรณีศึกษาหลักด้วยเกณฑ์การพิจารณาสามประการ คือ 1) เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ริเริ่มจากฐานราก (กลุ่มนอกรัฐ) ที่มีการรวมตัวและขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องมานานกว่าสิบปี 2) มีการสร้างสรรค์นวัตกรรมทางวัฒนธรรมที่ชัดเจน (เช่น นิทานสร้างเมือง) เพื่อตอบสนองต่อปัญหาของเมืองพหุวัฒนธรรมและกลุ่มคนชายขอบ และ 3) เป็นกรณีศึกษาที่มีพัฒนาการเชิงประจักษ์ในการยกระดับจากเครือข่ายภาคประชาชนไปสู่การจัดตั้งเป็นพื้นที่เชิงสถาบันร่วมกับภาครัฐ (สภาการอ่านฯ) อย่างเป็นรูปธรรม สำหรับกรอบการวิเคราะห์หาค่าศักยภาพแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (New Social Movements) และทุนทางวัฒนธรรม (Cultural Capital) เพื่อทำความเข้าใจว่าการเคลื่อนไหวดังกล่าวสามารถท้าทายความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างและวัฒนธรรมได้อย่างไร พร้อมกับการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมเชิงประชาธิปไตยใหม่ ๆ ในสังคมท้องถิ่น

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การวิจัยเอกสารเพื่อสำรวจทั้งแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงเอกสารต่าง ๆ จากหน่วยงานภาครัฐเพื่อสกัดข้อมูลเกี่ยวกับนโยบายการส่งเสริมการอ่านของรัฐ รวมทั้งรายงานการก่อตั้งสภาการอ่านฯ และรายงานสภาพปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการอ่าน

2. การวิจัยภาคสนาม ระหว่างเดือนมกราคม - กันยายน 2568 ประกอบด้วย 1) การสำรวจโครงสร้างพื้นฐานและระบบนิเวศของเมืองที่ส่งเสริมการอ่าน โดยเฉพาะที่สามารถเข้าถึงได้โดยคนชายขอบ ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน บ้านหนังสือชุมชนและตู้หนังสือ รวม 15 แห่ง การสังเกตการณ์ในห้องสมุดประชาชนจังหวัดเชียงใหม่ ห้องสมุดประชาชนอำเภอเมืองเชียงใหม่ ห้องสมุดประชาชนศาลาแดง หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ ห้องสมุดประจำโรงเรียน 4 แห่ง บ้านหนังสือชุมชน 9 แห่ง ตู้หนังสือสาธารณะ 2 แห่ง ห้องสมุดเฉพาะทางและร้านหนังสือคาเฟ่ 5 แห่ง และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการอ่านที่จัดขึ้นโดยเครือข่ายกรณีศึกษา เช่น วันรักการอ่าน (2 เมษายน 2568) การอบรมเชิงปฏิบัติการ “Learning Together” ครั้งที่ 1 (26 กรกฎาคม 2568) และเทศกาลนิทานสาระท้องถิ่น ภาคเหนือ (28 กันยายน 2568) โดยใช้แบบ

สังเกตการณ์ เช่น สภาพแวดล้อมทางกายภาพและควมมีชีวิตชีวาของห้องสมุด บ้านหนังสือชุมชนและตู้หนังสือสาธารณะ (เช่น ความเก่าใหม่ของหนังสือ จำนวนผู้ใช้บริการ) รวมถึงการสังเกตบรรยากาศในกิจกรรมส่งเสริมการอ่าน 2) การสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลที่แบ่งออกเป็นสามกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มนอกรัฐ ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักตามวัตถุประสงค์ ได้แก่ ตัวแทนเครือข่ายเชียงใหม่อ่าน (2 ราย) และตัวแทนภาคีภาคประชาสังคม Spark U Lanna (1 ราย) เพื่อเจาะลึกเกี่ยวกับบทบาท ปฏิบัติการทางวัฒนธรรม นวัตกรรม (เช่น นิทานสร้างเมือง) และการก่อตั้งสภาการอ่านฯ ต่อมา คือ กลุ่มกลไกรัฐและเป็นส่วนหนึ่งของสภาการอ่านฯ ได้แก่ ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติรัชมิงคลาภิเษก เชียงใหม่และบรรณารักษ์ (2 ราย) บรรณารักษ์ห้องสมุดประชาชนจังหวัดเชียงใหม่ ห้องสมุดประชาชนอำเภอเมือง ห้องสมุดประชาชนศาลาแดง ห้องสมุดโรงเรียนในเมือง 4 แห่ง (9 ราย) เพื่อให้เห็นข้อจำกัดของโครงสร้างพื้นฐานเดิมและเหตุผลที่จำเป็นต้องมีการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายนอกรัฐ และกลุ่มสุดท้าย คือ กลุ่มเป้าหมายหรือผู้รับผลประโยชน์ ได้แก่ เยาวชนในโรงเรียนของรัฐและเอกชนในเมืองจำนวน 4 แห่ง (8 ราย) เพื่อสะท้อนปัญหาการเข้าถึงทรัพยากรการอ่านในมิติของคนชายขอบและเยาวชนทั่วไป การสัมภาษณ์ใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ตัวอย่างคำถามสำหรับกลุ่มนอกรัฐ เช่น เครือข่ายเชียงใหม่อ่านมีจุดเริ่มต้นและกลยุทธ์ในการเปลี่ยนความหมายของการอ่านผ่านนิทานท้องถิ่นอย่างไร และ การก่อตั้งสภาการอ่านฯ มีเป้าหมายเพื่ออุดช่องโหว่ของกลไกภาครัฐอย่างไร สำหรับตัวอย่างคำถามสำหรับบรรณารักษ์ห้องสมุดของรัฐ เช่น ห้องสมุดเผชิญกับความท้าทายใดบ้างในการดึงดูดผู้ใช้บริการ โดยเฉพาะเยาวชนและคนชายขอบ

3. การวิเคราะห์ข้อมูล ประยุกต์ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยมีการอ่านข้อมูลทั้งหมด จากนั้นกำหนดประเด็นหลัก (Theme) ที่ต้องการวิเคราะห์ ดำเนินการคัดแยกข้อมูลและจัดหมวดหมู่ (Coding) จากนั้นเขียนบรรยายผลการวิเคราะห์และนำเสนอข้อสรุปหรือข้อค้นพบตามกรอบแนวคิดและวัตถุประสงค์การวิจัย

ผลการศึกษา

ข้อจำกัดของกลไกการส่งเสริมการอ่านแบบบนลงล่าง

เมืองเชียงใหม่คือเมืองใหญ่ที่ครอบคลุมพื้นที่กว่า 152.359 ตารางกิโลเมตร นี่คือศูนย์กลางของการพัฒนาในระดับภูมิภาคพร้อมประชากรกว่า 223,363 คนในปี 2566 (กรมการปกครองกระทรวงมหาดไทย อ้างถึงใน สำนักงานสถิติจังหวัดเชียงใหม่, 2567) และประชากรแฝงที่ประกอบด้วยนักเรียน นักศึกษา (เฉพาะในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่มีสถาบันอุดมศึกษาและอาชีวศึกษาของรัฐและเอกชนรวมกันมากกว่า 13 แห่ง) แรงงานข้ามถิ่นและข้ามชาติ (จังหวัดเชียงใหม่มีจำนวนแรงงานข้ามชาติมากที่สุดในภาคเหนือ โดยส่วนใหญ่เป็นแรงงานสัญชาติเมียนมา) และนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นประชากรที่เข้ามาใช้ทรัพยากรและบริการสาธารณะด้านต่าง ๆ และยังเป็นกลุ่มสำคัญและมีผลกระทบต่อการเจริญเติบโตของเมือง (พิสิษฐ์ นาสี และชัยพงษ์ สำเนียง, 2567; อติศักดิ์ กันทะเมืองลี, 2564; Johnson, 2014)

จากการลงพื้นที่สำรวจและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มกลไกรัฐและผู้ได้รับผลประโยชน์ในมิติการอ่าน พบว่ามีความเหลื่อมล้ำเนื่องจากมีพื้นที่อ่านเพียงสี่แห่งเท่านั้นที่มีศักยภาพในการส่งเสริมการอ่านที่เหมาะสมสำหรับบุคคลทั่วไปและให้บริการฟรีอย่างแท้จริง จึงถือว่าน้อยมากเมื่อเทียบกับการเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ เช่นนี้ สถานที่เหล่านั้น ได้แก่ ห้องสมุดประชาชนจังหวัดเชียงใหม่และห้องสมุดประชาชนอำเภอเมืองเชียงใหม่ โดย สกร. ห้องสมุดประชาชนศาลาแดง โดยเทศบาลนครเชียงใหม่ และหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่ โดยกรมศิลปากร ในขณะที่พื้นที่การอ่านอื่น ๆ สร้างข้อจำกัดทั้งการเดินทาง ค่าใช้จ่ายและการให้บริการเฉพาะกลุ่มบุคคล เช่น ห้องสมุดในมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ร้านคาเฟ่หนังสือ และห้องสมุดเฉพาะทาง เช่น ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ (TCDC) ห้องสมุดสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (EFEO) และ Chiang Mai Christian International Library ซึ่งไม่เหมาะสมสำหรับกลุ่มคนทั่วไปและผู้มีรายได้น้อย รวมถึงผู้ที่มาจาก ครอบครัวชาติพันธุ์และข้ามชาติ

นอกเหนือจากการกระจายตัวของพื้นที่การอ่านแล้วยังพบว่าห้องสมุดเหล่านี้ประสบกับความท้าทายสำคัญที่ทำให้ผู้ใช้มีจำนวนลดลง ได้แก่ 1) การแพร่หลายของสื่อสังคมออนไลน์และสื่อดิจิทัล ทำให้คนส่วนใหญ่หันมาใช้อินเทอร์เน็ตและสื่อดิจิทัลแทนการอ่านในรูปแบบหนังสือ โดยเฉพาะกลุ่มวัยรุ่นและคนวัยทำงาน นอกจากนี้การค้นคว้ายังทำได้รวดเร็วกว่า ทำให้ได้ข้อมูลเพียงพอกับความต้องการโดยไม่ต้องเดินทาง 2) แม้จะมีความพยายามปรับตัวอย่างต่อเนื่องทั้งในเชิงกายภาพและกิจกรรม แต่หลายอย่างอาจยังไม่ตรงกับความต้องการของกลุ่มคนที่หลากหลาย เช่น กลุ่มแรงงานหรือเด็กและเยาวชนในครอบครัวยากจนและต่างวัฒนธรรม การกำหนดเนื้อหาหรือกิจกรรมและพื้นที่อาจไม่ได้มาจากการมีส่วนร่วมหรือการสำรวจความต้องการที่ชัดเจน 3) ครอบครัวรายได้น้อยสะท้อนความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและเวลา เพราะจำเป็นต้องทำงานตั้งแต่เช้าถึงค่ำ และเป็นงานที่ต้องใช้แรงงานเข้มข้น ไม่มีเวลาพักเพื่อเข้าห้องสมุดหรือไม่มีเวลาว่าง ในขณะเดียวกันก็ไม่มีเวลาพาเด็กเข้าไปใช้ และ 4) ห้องสมุดที่มีศักยภาพเหล่านี้อยู่ภายใต้ข้อจำกัดด้านงบประมาณและบุคลากร (งบประมาณลดลงทุกปี) ทำให้ขาดการพัฒนาด้านเทคโนโลยี การจัดหาทรัพยากรสำหรับการอ่านที่เพียงพอ และการสร้างสรรค์กิจกรรมเชิงรุก นอกจากนี้ระบบและระเบียบราชการยังทำให้เกิดความยุ่งยากในการใช้งบประมาณและการบริหารจัดการพื้นที่ ในขณะที่ห้องสมุดประชาชนสองแห่งยังเน้นการตอบสนองภารกิจของ สกร. เป็นหลัก และห้องสมุดของเทศบาลยังขาดการเชื่อมโยงการทำงานเป็นเครือข่ายกับภายนอก (บรรณารักษ์ประจำห้องสมุดประชาชนศาลาแดง, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 1 พฤษภาคม 2568; บรรณารักษ์ประจำห้องสมุดประชาชนอำเภอเมืองเชียงใหม่, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 13 พฤษภาคม 2568; บรรณารักษ์ประจำห้องสมุดประชาชนเชียงใหม่, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 24 เมษายน 2568; ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก เชียงใหม่และบรรณารักษ์, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 26 กุมภาพันธ์ 2568; วิเชียร มั่นแหล่ และพงศ์ศักดิ์ สังขวิญญู, 2565)

ในส่วนของกิจกรรมเพื่อสร้างบรรยากาศส่งเสริมการอ่านในเมือง พบว่า ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในงานมหกรรมหนังสือ โดยในแต่ละปีเชียงใหม่จะมีงานมหกรรมหนังสือใหญ่ ๆ สามครั้ง ได้แก่ งานเชียงใหม่บู๊คแฟร์ จัดโดยสมาคมผู้จัดพิมพ์และผู้จำหน่ายหนังสือแห่งประเทศไทย (PUBAT) มหกรรมหนังสือไทยและ

ภาษาอังกฤษ จัดโดย Plan for Kids และ Big Bad Wolf Books และ CMU Book Fair จัดโดยสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในขณะที่กิจกรรมส่งเสริมการอ่านอื่น ๆ สำหรับคนทั่วไปในช่วงหลังพบเพียงกิจกรรมมหกรรมการอ่านและการเรียนรู้เพื่อเด็กเชียงใหม่ ซึ่งจัดโดยเครือข่ายเชียงใหม่อ่าน (พ.ศ. 2567 จัดเป็นครั้งที่ 5 ในเดือนธันวาคม) ซึ่งเมื่อพิจารณาในภาพรวมแล้วแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมเหล่านี้ไม่สามารถสร้างการเข้าถึงหนังสือและส่งเสริมบรรยากาศของการอ่านได้อย่างต่อเนื่อง และยังเป็นกิจกรรมที่เน้นการซื้อมากกว่า ดังนั้นกลุ่มคนทั่วไปที่มีรายได้น้อยและมาจากครอบครัวแรงงาน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนซึ่งกระจายตัวอยู่ในเมืองจำนวนมากจึงยังมีข้อจำกัดในการเข้าถึงทรัพยากรและกิจกรรมส่งเสริมการอ่านในระดับชีวิตประจำวัน ผู้ให้ข้อมูลสี่รายซึ่งเป็นนักเรียนระดับมัธยมศึกษาของโรงเรียนขนาดกลางในเมืองเชียงใหม่ที่มีสัดส่วนของเด็กยากจนและหลากหลายชาติพันธุ์สูงให้ข้อมูลที่ตรงกันว่าไม่เคยเข้าร่วมงานมหกรรมหนังสือและกิจกรรมส่งเสริมการอ่านใด ๆ แม้แต่ครั้งเดียว ด้วยข้อจำกัดด้านเศรษฐกิจ เวลา และการเดินทาง นอกจากนี้ยังไม่ทราบมาก่อนว่าเมืองเชียงใหม่มีห้องสมุดประชาชนที่สามารถเข้าใช้บริการได้ฟรี (การสื่อสารระหว่างบุคคล, 9 กุมภาพันธ์ 2568, 18 กุมภาพันธ์ 2568, 23 กุมภาพันธ์ 2568, 21 เมษายน 2568, 26 เมษายน 2568) ในขณะที่ผู้ให้ข้อมูลอีกสี่รายในระดับมัธยมศึกษาของโรงเรียนเอกชนขนาดใหญ่ที่มีชื่อเสียงในเมืองระบุว่าเคยเข้าร่วมงานมหกรรมหนังสือบ้าง (แต่ไม่เป็นประจำทุกปี) ในขณะที่มีทางเลือกมากกว่าในการซื้อหนังสือตามความสนใจจากร้านต่าง ๆ รวมถึงการซื้อผ่านระบบออนไลน์ นอกจากนี้ยังสามารถเดินทางเข้าใช้บริการห้องสมุดในมหาวิทยาลัย แต่เป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับการนั่งอ่านและทำงานในร้านกาแฟที่ไม่มีหนังสือให้บริการ (การสื่อสารระหว่างบุคคล, 23 กุมภาพันธ์ 2568, 25 กุมภาพันธ์ 2568, 28 กุมภาพันธ์ 2568, 20 เมษายน 2568, 29 เมษายน 2568)

อย่างไรก็ตาม สกร. ระดับอำเภอเมืองเชียงใหม่ได้พยายามริเริ่มภารกิจในการกระจายทรัพยากรการอ่านเข้าไปในชุมชนมากขึ้นผ่านโครงการบ้านหนังสือชุมชน (ดำเนินการทั่วประเทศ) ซึ่งตั้งอยู่ใน 16 ตำบลทั่วอำเภอเมืองเชียงใหม่ โดยในแต่ละช่วงปีจะมีการสลับสับเปลี่ยนไปทำกิจกรรม ณ บ้านหนังสือชุมชนพร้อมการหมุนเวียนหนังสือ “เพื่อให้คนในชุมชนเกิดนิสัยรักการอ่าน สามารถหาข้อมูลจากในชุมชนก่อน ถ้าไม่มีค่อยมาที่ห้องสมุดใหญ่ เพราะว่าแต่ละชุมชนในเมือง การเดินทางมันลำบาก แม้แต่รอบนอกก็ตาม...ทุกที่ทั่วประเทศก็ต้องทำเหมือนกัน” (บรรณารักษ์ประจำห้องสมุดประชาชน, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 24 เมษายน 2568; ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ระดับอำเภอเมืองเชียงใหม่, 2568) โดยสถานที่ตั้งอยู่ในบริเวณบ้านของผู้นำชุมชน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล และอาคารอเนกประสงค์ประจำชุมชน ซึ่งถือเป็นโครงการที่ใช้ในการแก้ปัญหาการเข้าไม่ถึงพื้นที่การอ่านที่ริเริ่มกันเองโดยไม่มีงบประมาณสนับสนุน นอกจากนี้คือโครงการห้องสมุดชาวตลาดที่มีการหมุนเวียนกิจกรรมไปจัดตามตลาดสดและตลาดนัดในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วเมืองเชียงใหม่ โดยกิจกรรมประกอบด้วยการนำหนังสือไปให้บริการและการอบรมเชิงปฏิบัติการ เช่น ทำขนมประดิษฐ์ของเล่น ของที่ระลึก ของตกแต่งตามประเพณีในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการให้บริการฟรี โดยที่ผ่านมามีดำเนินการด้วยงบประมาณที่จำกัด (บรรณารักษ์ประจำห้องสมุดประชาชน, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 24 เมษายน 2568; ห้องสมุดประชาชนจังหวัดเชียงใหม่, 2568) อย่างไรก็ตาม จากการลงพื้นที่สำรวจบ้าน

หนังสือชุมชนจำนวน 9 แห่งในเวลาปกติ พบว่ามีบรรยากาศเงียบเหงา ไม่มีผู้คนเข้ามาใช้เพื่ออ่าน เหลือเพียงการเป็นที่นั่งพัก หนังสือส่วนใหญ่เป็นหนังสือบริจาค หลายเล่มมีสภาพบวมพองจากความชื้น ประเภทของหนังสือมีปะปนกันระหว่างนิยายและหนังสือประเภทหาความรู้ด้านจิตวิทยาและพัฒนาตนเอง อีกส่วนคือหนังสือประวัติศาสตร์สังคมทั่วไป หนังสือธรรมะ และหนังสือเตรียมสอบเมื่อหลายปีก่อน เมื่อลองจับดูพบว่าแทบไม่มีร่องรอยของการหยิบใช้เพราะมีฝุ่นจับหนาทั้งหมด สภาพพื้นที่โดยรวมไม่ได้รับการดูแลให้อยู่ในสภาพดี ในขณะที่หนึ่งแห่งซึ่งจัดไว้ในสุสานชุมชนกลายเป็นพื้นที่โล่งสำหรับจัดกิจกรรมเป็นครั้งคราว ดังนั้นจึงคาดการณ์ว่าพื้นที่เช่นนี้อาจไม่ได้เน้นให้เกิดการส่งเสริมการอ่านอย่างจริงจัง แต่เป็นเรื่องของการตอบสนองนโยบายและมีการใช้เฉพาะเมื่อมีการจัดกิจกรรมเป็นครั้งคราว อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าบ้านหนังสือชุมชนที่ตั้งอยู่ในสถานที่ราชการมักจะได้รับการดูแลที่ดีกว่า แต่กระนั้นก็มีเพียงสองในเก้าแห่งจากการสำรวจครั้งนี้ ซึ่งถือว่าน้อยมาก

ทั้งหมดจึงสะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดในการส่งเสริมการอ่านของเมืองเชียงใหม่ผ่านกลไกของรัฐแบบบนลงล่าง ไม่ว่าจะเป็นจากงบประมาณที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง การติดขัดในระบบราชการ การมีจำนวนห้องสมุดประชาชนที่จำกัด และโครงการบ้านหนังสือชุมชนที่เงียบเหงาและเต็มไปด้วยหนังสือบริจาคสภาพทรุดโทรมซึ่งเป็นช่องว่างที่นำไปสู่การเข้ามาของกลุ่มนอกรัฐและการทำงานจากฐานล่างเพื่ออุดช่องว่างเหล่านี้

การเข้ามาของกลุ่มนอกรัฐ: จากเครือข่ายเชียงใหม่อ่าน สู่อะณานิคมการอ่านและการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่

การก่อตัวของเครือข่ายเชียงใหม่อ่านมีฐานมาจากการขับเคลื่อนโดยภาคีภาคประชาชนด้วยความเชื่อร่วมกันว่าการอ่านสามารถเปลี่ยนแปลงชีวิตของผู้คนโดยรอบและพัฒนาเมืองให้ดีขึ้นได้ (อนิรุทธิ์ เอื้อวิทยา, 2565) จุดเริ่มต้นในปลายปี 2556 จากการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนแผนงานสร้างเสริมวัฒนธรรมการอ่านของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) (สองแกนนำเครือข่ายเชียงใหม่อ่าน, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 19 กุมภาพันธ์ 2568) การรวมตัวในครั้งนั้นโดย สสส. ต้องการให้เครือข่ายการศึกษาทางเลือกในภาคเหนือรวบรวมเครือข่ายภาคประชาสังคมและประชาชนที่ทำงานด้านการเรียนรู้ การอ่านและการเขียน ซึ่งในช่วงแรกมีหน่วยงานเข้าร่วมหรือกว่า 40 องค์กร แต่แกนนำหลักในการขับเคลื่อนงานในครั้งแรกมีเพียง 11 แห่ง ซึ่งรวมถึงกลุ่มบ้านเรียน โรงเรียนชุมชนมอวาคี ห้องสมุดพื้นบ้านย่านเวียง โองเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา สโมสรนักเขียนเชียงใหม่ และร้านหนังสืออิสระ (ร้านเล่า) (ทัศนีย์ แซ่ลิ้ม, 2564) กิจกรรมแรกในนามเชียงใหม่อ่าน คือ “ผ้าป่าหนังสือ” ในปี 2557 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อปลุกกระแสให้คนเชียงใหม่หันมาเห็นความสำคัญของการอ่าน และระดมหนังสือและกองทุนเพื่อจัดซื้อหนังสือสำหรับกลุ่มที่ขาดแคลน (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ, 2557) สามารถอธิบายผ่านพัฒนาการสำคัญสามช่วง ได้แก่

ช่วงที่หนึ่ง การเรียนรู้และก้าวมาทำงาน โดยในช่วงปีแรกที่เครือข่ายใช้การมอบหมายให้แต่ละองค์กรแยกย้ายไปจัดกิจกรรมตามความถนัดของตนเองในพื้นที่ แต่ผลลัพธ์ที่ได้ออกมาค่อนข้างคลุมเครือและไม่นำไปสู่เป้าหมายที่ชัดเจน จากการถอดบทเรียนร่วมกัน ทำให้ได้นวัตกรรมส่งเสริมการอ่านสี่รูปแบบเพื่อใช้

ยึดในการออกแบบกิจกรรมต่อไป ได้แก่ 1) การเสริมสร้างพื้นที่น่านอ่าน การจัดสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับการอ่าน (เช่น ตู้หนังสือสาธารณะ) เน้นการเข้าถึงหนังสือได้ง่าย สะดวก ทั่วถึง และมีชีวิตชีวา 2) การส่งเสริมการอ่านผ่านภูมิปัญญาท้องถิ่น/นิทาน โดยเฉพาะนิทานท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้ผ่านการฟังเล่า เขียน และพูดคุย 3) การส่งเสริมการอ่านผ่านการเล่า คือการพบปะระหว่างนักเขียนและนักอ่านเพื่อบอกเล่าและเขียน กระตุ้นความสนใจในการอ่าน และ 4) การส่งเสริมการอ่านในบ้าน/ห้องสมุดมีชีวิต เป็นการทำให้หนังสือเป็นสภาพแวดล้อมรอบตัวเด็ก และสร้างกิจกรรมให้ห้องสมุดมีความเคลื่อนไหวเพื่อดึงดูดผู้คน โดยที่กล่าวมามีกิจกรรมเชิงปฏิบัติการที่หลากหลายตามนวัตกรรมเหล่านี้ เช่น “บาทเดียวก็อ่านได้” (ขายหนังสือบาทเดียวเพื่อสร้างความสนใจ) “ล้อมวงเล่าเรื่องหนังสือ” การจัดทำตู้และชั้นหนังสือสาธารณะ (ตู้หนังสือในสวนสาธารณะและสถานี่ชนสงฆ์) ที่หมุนเวียนหนังสือไปตามจุดที่มีผู้คนเยอะ และ “ปั่นปั่นสุข” เพื่อระดมทุนและหนังสือ (ทัศนีย์ แซ่ลิ่ม, 2564; สองแกนนำเครือข่ายเชียงใหม่อ่าน, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 19 กุมภาพันธ์ 2568; อนิรุทธิ์ เอื้อวิทยา, 2565)

ช่วงที่สอง การเน้นพัฒนาคนและกิจกรรมเชิงพื้นที่ ด้วยแม้กิจกรรมจะทำให้เชียงใหม่อ่านได้รับความสนใจและถูกผลักดันให้เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายระดับจังหวัดในแผนงานปฏิรูปการศึกษาขององค์การบริหารส่วนจังหวัด แต่ในทางปฏิบัติจริงกลับ “เจียบกริบ” และไม่เกิดอะไรขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้เครือข่ายเริ่มลดบทบาทลง หลังจากนั้นจึงมีการเข้ามารับบทบาทหลักในช่วงที่ขาดทิศทาง (2560- 2561) โดย “อ่อง” ทัทยา อนุสรราชกิจ และ “เสย” รยา ผกัรมาศ สมาชิกจากสโมสรนักเขียนเชียงใหม่ หลังจากนั้นจึงมีการปรับเปลี่ยนทิศทางมามุ่งเน้นที่เด็กปฐมวัยและการพัฒนาศักยภาพครูเพื่อส่งเสริมการอ่าน โดยเป็นการกลับมาเน้นนโยบายหลักของ สสส. คือ เด็กปฐมวัย (0- 6 ขวบ) เนื่องจากพบว่าปัญหาไม่ได้อยู่ที่การขาดหนังสือ แต่อยู่ที่การเข้าถึงและวิธีการใช้หนังสือมากกว่า นอกเหนือจากนี้คือการทำงานเพื่อปรับเปลี่ยนทัศนคติของครู โดยการออกแบบหลักสูตรพัฒนาศักยภาพเพื่อการส่งเสริมการอ่านของครู โดยเน้นย้ำว่าครูคือ ผู้สร้างอนาคตของเมือง และการอ่านต้องเป็นเครื่องมือที่เชื่อมโยงกับชีวิต ไม่ใช่แค่การอ่านเพื่อความเพลิดเพลินอย่างเดียว ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นต้นมาพวกเขาได้อาศัยการทำงานร่วมกับครูในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก (ศพด.) ใน 24 อำเภอ จำนวนกว่า 800 คน เพื่ออบรมและสร้างความมั่นใจให้ครูในการใช้นิทานกับเด็ก (สองแกนนำเครือข่ายเชียงใหม่อ่าน, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 19 กุมภาพันธ์ 2568; อนิรุทธิ์ เอื้อวิทยา, 2565) จากนั้นจึงมีการขยายผลในประเด็นสังคมโดยการใช้นิทานเป็นเครื่องมือในการทำงาน เช่น การสร้างสรรค์ “นิทานดอยสุเทพ” ในช่วงปี 2560- 2562 เพื่อใช้เป็นกิจกรรม “อ่านทั้งเมืองเรื่องเดียวกัน” ในหัวข้อ “อ่านดอยสุเทพ” (ร่วมกับภาคประชาสังคม Spark U Lanna) โดยจัดทำหนังสือนิทานที่สร้างแรงบันดาลใจให้ครูและนักเรียน และที่สำคัญคือการจัด “มหกรรมนิทานสร้างเมือง” โดยนำเนื้อหาจากนิทานมาขยายเป็นฐานกิจกรรมที่เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของเมือง (จัดเป็นครั้งที่ 5 ใน พ.ศ. 2567) นอกจากนี้ยังมีการจัดทำนิทานเพื่อสร้างจิตสำนึกเรื่องปัญหาขยะ (มาช่วยเพื่อนเรากันนะ) ความมั่นคงทางอาหาร (น้องหล้าหามาผักแกละ) และปัญหาฝุ่นควัน (สงสารปอดน้อย) รวมทั้งยังมีการทำงานร่วมกับกลุ่มเปราะบาง โดยการริเริ่มโครงการทำหนังสือนิทานเพื่อช่วยแก้ปัญหาการอ่านไม่ออกของเด็กที่มีความบกพร่องทางการเรียนรู้ โดยการประกวดนิทาน “นิทานดีดีเพื่อน้องแอลดี” (สองแกนนำเครือข่ายเชียงใหม่

อ่าน, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 19 กุมภาพันธ์ 2568; อนิรุทธิ์ เอื้อวิทยา, 2565) ช่วงหลังจากนั้นมีการสร้างสรรค์หนังสือนิทานสาระท้องถิ่นภาคเหนือร่วมกับสถาบันอุทยานการเรียนรู้ (TK Park) เชื่อมโยงกับเครือข่ายการอ่านในจังหวัดเชียงรายและจังหวัดแพร่ เช่น “ศุภร์แสนสุขของน้องซอมพอ” (ธรรมชาติ วัฒนธรรม สถาปัตยกรรม อาหาร และผู้คนเมืองแพร่) “อยู่ดีมีรอยยิ้ม” (สุขภาวะ ส่งเสริมทักษะด้านอารมณ์- สังคม) “ผืนควนรังแกหนู” (ปัญหาสิ่งแวดล้อมร่วมสมัย) “โลกของน้องหล้า” (สะท้อนชีวิตล้านนาระหว่างภูมิปัญญากับวัฒนธรรมพื้นบ้าน) “มาลีแอ่ดอย” (ความหลากหลายทางชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง) และ “ทรายน้ำกก” (วัฒนธรรมท้องถิ่นเชียงราย-วันสงกรานต์) เป็นต้น สองแกนนำได้สะท้อนพัฒนาการของกลุ่มในช่วงที่สองนี้ว่า

“คือถ้าเราบอกให้อ่านสนุก ๆ อ่านช้า ๆ มันไม่มี มันอาจไม่ตอบโจทย์ชีวิตเขา ดังนั้นสื่อของเราจึงถูกออกแบบมาเพื่อตอบสนองโจทย์ที่เรา กำลังโฟกัสตอนนั้น อย่างปอดน้อยว่าฤดูหมอกควันกับปอดของเราเกี่ยวกันอย่างไร สรุปคือออกมาเป็นนิทานสร้างเมือง เพราะอย่างเรื่องฝุ่นเราก็ชวนคุยต่อถึงการสร้างห้องปลอดฝุ่น... แม้จะออกไปทำข้างนอกแต่ครูคือตัวต่อสำคัญ เราจึงคิดถึงคุณภาพของครู หนังสือบางเล่มครูยังอ่านไม่ได้ เราจึงต้องพัฒนาความเชื่อมั่นของครูในการอ่าน เพราะนิทานมักถูกมองว่าเป็นของชนชั้นกลาง เราจึงยังไม่ต้องพูดถึงนิทานดี ๆ นิทานระดับโลก สำหรับพี่กลุ่มคนเหล่านี้ยังเป็นขายขอบแล้วก็ทำให้เด็กเป็นขายขอบ และคนส่วนใหญ่ยังมองกับคนขายขอบว่าให้อ่านหนังสือไปบริจาคเท่านั้น และเชียงใหม่อ่านไม่เคยไปแย่งครูเล่านิทาน เราต้องทำให้คนที่มิบเทาอยู่แล้วทำได้ดีขึ้น สมมติเราไปโรงเรียนนี้เราเล่าได้หนึ่งวัน แต่ถ้าครูเล่า ครูเล่าได้ทุกวัน จะเป็นในชุมชนไหนครูก็เล่าได้ทุกวัน” (สองแกนนำเครือข่ายเชียงใหม่อ่าน, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 19 กุมภาพันธ์ 2568)

ช่วงที่สาม การพัฒนาโครงสร้างสู่สภากาอ่านและการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่ (สอธ. - Chiang Mai Reading & Learning Council- CMRL) เนื่องจากเครือข่ายเชียงใหม่อ่านเป็นเพียงการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ เพื่อให้การขับเคลื่อนงานเป็นไปอย่างยั่งยืน มีกลไกรองรับและสามารถสร้างความเท่าเทียมในการเข้าถึงการอ่านให้กับกลุ่มเปราะบางและผู้ด้อยโอกาสได้ จึงเกิดแนวคิดการจัดตั้ง “สภากาอ่านและการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่” เพื่อเป็นพื้นที่กลางในการเชื่อมโยงทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐและภาคปฏิบัติการเข้าด้วยกัน สภากาอ่านฯ เปิดตัวอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 2 เมษายน 2568 เป็นผลผลิตโดยตรงจากประสบการณ์และความสำเร็จในการทำงานเชิงปฏิบัติการที่ยาวนานของเครือข่ายเชียงใหม่อ่าน จากการเข้าร่วมสังเกตการณ์และการวิเคราะห์เอกสารประกาศการก่อตั้ง (สภากาอ่านและการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่, 2568) เป้าหมายและวัตถุประสงค์หลักคือการสร้างรากฐานที่มั่นคงสำหรับการพัฒนาเชียงใหม่ให้เป็นเมืองแห่งการเรียนรู้ และผลักดันให้เชียงใหม่กลายเป็นเมืองแห่งการอ่านและการเรียนรู้ที่ยั่งยืนในอนาคตอันใกล้ นอกจากนี้ยังมีเป้าหมายจำเพาะที่สำคัญ คือ 1) การสร้างความเท่าเทียมในการเข้าถึงการอ่านและการเรียนรู้ของทุกคน โดยเฉพาะกับกลุ่มคนเปราะบาง เช่น เด็กที่มีความต้องการพิเศษ คราวเรือนเปราะบาง และกลุ่มผู้ด้อยโอกาส 2) การแก้ปัญหาพื้นฐาน นั่นคือการอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ของประชาชนไทยและประชาชนผู้อพยพในแผ่นดินไทยทุกคน เพื่อเพิ่มความสามารถในการสื่อสารและยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น 3) การพัฒนาคุณภาพบุคคลผ่านการส่งเสริมให้เกิดปัญญา ความคิดที่

ทำให้เกิดความสร้างสรรค์ แรงบันดาลใจและจินตนาการที่ช่วยให้ผู้อ่านพัฒนาตนเอง รู้จักปรับตัวให้อยู่ในสังคมและอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข และ 4) สร้างวัฒนธรรมการอ่านตลอดชีวิตให้เกิดขึ้นในสังคมสำหรับเด็ก เยาวชนและประชาชนทุกช่วงวัย

ในส่วนของบทบาทหลักเชิงนโยบายและการประสานงาน คือ 1) ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการกำหนดแนวทาง นโยบาย และมาตรการต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนการพัฒนาวัฒนธรรมการอ่านและการเรียนรู้ในพื้นที่ 2) เป็นพื้นที่กลางในการเชื่อมโยงทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ องค์กรของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคประชาสังคม และภาคีนักวิชาการที่ทำงานด้านการอ่านและการเรียนรู้ให้สามารถร่วมมือกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้การดำเนินงานสอดคล้องกับการกำหนดวิสัยทัศน์ของจังหวัด 3) ผลักดันนโยบายสู่การปฏิบัติ และ 4) พัฒนากลยุทธ์และนโยบายด้านการอ่านและการเรียนรู้ที่มีความยั่งยืน ในส่วนของปฏิบัติการและการสร้างสรรค์ คือ 1) ทำหน้าที่พัฒนาและส่งเสริมกิจกรรมที่หลากหลาย และส่งเสริมสนับสนุนองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ให้ดำเนินกิจกรรมการอ่านและการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง 2) ขับเคลื่อนให้เกิดการขยายการเข้าถึงห้องสมุดและห้องสมุดสามารถเข้าถึงประชาชนได้มากขึ้น 3) เพิ่มพื้นที่การอ่านและสร้างชุมชนการอ่าน และ 4) สร้างความตระหนักผ่านการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ สื่อสารสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องการอ่านและการเรียนรู้ให้กับเด็ก เยาวชนและประชาชนทั่วไป (สถานีวิทยุเสียงสื่อสารมวลชน คณะการสื่อสารมวลชน, 2568; สองแกนนำเครือข่ายเชียงใหม่อ่าน, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 19 กุมภาพันธ์ 2568)

เครือข่ายที่ร่วมกันจัดตั้งเป็นสภาการอ่านฯ ประกอบด้วย 18 องค์กร ได้แก่ 1) เหล่ากาชาดจังหวัดเชียงใหม่ 2) สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ 3) สำนักงานศึกษาธิการจังหวัด 4) สำนักงานส่งเสริมการเรียนรู้ประจำจังหวัดเชียงใหม่ 5) สำนักงานส่งเสริมการเรียนรู้ระดับอำเภอเมืองเชียงใหม่ 6) สำนักงานการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม องค์กรบริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่ 7) สมาคมสถานศึกษาเอกชนจังหวัดเชียงใหม่ 8) หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษกจังหวัดเชียงใหม่ 9) ชมรมห้องสมุดเชียงใหม่ 10) สมาคมครูผู้ดูแลเด็กศรีนครพิงค์ 11) มูลนิธิสืบสานล้านนา 12) ศูนย์ธรรมชาตวิทยาดอยสุเทพเฉลิมพระเกียรติฯ 13) มูลนิธิหนอนหนังสืออำเภอพร้าว 14) เครือข่ายเขียวสวดยหอม 15) มูลนิธิสื่อชาวบ้าน มะขามป้อม อำเภอเชียงดาว 16) เครือข่ายชุมชนเมืองรักษ์เชียงใหม่ 17) กลุ่มคนวัยใส อำเภอสารภี และ 18) เครือข่ายเชียงใหม่อ่าน

สรุปผลการศึกษา

บทความนี้ได้วิเคราะห์การเคลื่อนไหวเพื่อส่งเสริมการอ่านในเมืองเชียงใหม่ ผ่านกรณีศึกษาเครือข่ายเชียงใหม่อ่านและการก่อตั้งสภาการอ่านและการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของกลุ่มนอก รัฐในการตอบสนองต่อปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงการอ่านและทรัพยากรในเมือง สรุปผลการศึกษา คือ กลไกของรัฐในการส่งเสริมการอ่านมักเป็นรูปแบบบนลงล่าง ซึ่งประสบกับปัญหาสามประการ คือ 1) ข้อจำกัดเชิงพื้นที่ นั่นคือการมีห้องสมุดที่สามารถเป็นพื้นที่การอ่านสำหรับคนทั่วไปและคนชายขอบเพียงสี่แห่ง ในขณะที่เมืองมีขนาดใหญ่และกำลังขยายตัวเนวราบอย่างต่อเนื่อง 2) ความท้าทายของห้องสมุดประชาชนทั้งสี่แห่งที่ขาดแคลนงบประมาณและบุคลากร นอกจากนี้กิจกรรมยังไม่สอดคล้องกับความต้องการและวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่

หลากหลาย โดยเฉพาะครอบครัวที่มีรายได้น้อยหรือกลุ่มแรงงานข้ามชาติ และ 3) โครงสร้างเชิงรับ เช่น โครงการบ้านหนังสือชุมชนที่แม้จะกระจายไปยังทุกตำบลแต่ก็มีสภาพเงียบเหงา ขาดการดูแลและเต็มไปด้วยหนังสือบริจาคที่มีสภาพทรุดโทรม พื้นที่เหล่านี้จึงไม่ได้ส่งเสริมการอ่านอย่างจริงจัง แต่เน้นการตอบสนองนโยบายและใช้พื้นที่เฉพาะเมื่อมีการจัดกิจกรรมเท่านั้น

ด้วยข้อจำกัดของกลไกภาครัฐ เครือข่ายเชิงใหม่อ่านจึงเข้ามามีบทบาท โดยมีพัฒนาการสามช่วงสำคัญ ได้แก่ ช่วงที่หนึ่งเป็นการเรียนรู้และก้าวมาทำงาน โดยเริ่มจากการรวมตัวกันจัดตั้งเครือข่ายเพื่อทำกิจกรรมระดมทุนเฉพาะกิจและปลุกกระแสการอ่าน เช่น งานผ้าป่าหนังสือ ในช่วงที่สองเป็นการเน้นพัฒนาคนและกิจกรรมเชิงพื้นที่ โดยการปรับทิศทางมาเพิ่มศักยภาพของคนทำงาน ที่สำคัญคือครูในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กกว่า 800 คน และสร้างสรรค์กิจกรรมและสื่อที่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ของพื้นที่ นั่นคือนิทานสร้างเมืองที่ช่วยส่งเสริมการอ่านและสะท้อนปัญหาขยะ หมอกควันและความหลากหลายทางชาติพันธุ์ และช่วงที่สามเป็นการพัฒนาโครงสร้างสู่สภาพการอ่านและการเรียนรู้จังหวัดเชิงใหม่ โดยยกระดับบทบาทสู่การเชื่อมประสานแนวระนาบ ติงภาครัฐและภาคประชาสังคมกว่า 18 องค์กรเข้าร่วมกันจัดการ ซึ่งถือเป็นตัวอย่างการสร้างกลไกที่สำคัญเพื่อจะทำให้เกิดความยั่งยืน

การอภิปรายผลการวิจัย

(1) การเปลี่ยนผ่านจากการสั่งการของรัฐสู่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่

(1.1) การเคลื่อนไหวของกรณีศึกษามีลักษณะที่เด่นชัดของการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่นั้นคือการริเริ่มและดำเนินการโดยภาคประชาสังคมเพื่อท้าทายรหัสทางวัฒนธรรมที่ครอบงำ (Dominant Cultural Codes) โดยมุ่งเป้าไปที่วิถีชีวิต อัตลักษณ์และคุณค่า ซึ่งสะท้อนการต่อสู้เพื่อคุณค่าในระดับชีวิตประจำวันอันเป็นหัวใจสำคัญของแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ (Melucci, 1994; Melucci et al., 1989; Calhoun, 1993) นอกจากนี้ยังเป็นการท้าทายเป้าหมายเดิม กล่าวคือปัญหาหลักของการอ่านในสังคมไทยคือการถูกผูกติดอยู่กับการเรียนเพื่อท่องจำและการสอบ ซึ่งทำให้ผู้คนไม่เห็นความจำเป็นในการอ่าน นอกเหนือจากหลักสูตรการเรียน (พงศ์ศักดิ์ สังขวิทยุ, 2563) ดังนั้นปฏิบัติการเชิงสัญลักษณ์เพื่อสร้างความหมายใหม่ของกรณีศึกษา คือ ความพยายามเปลี่ยนความหมายของการอ่านจากการเป็นภาระทางวิชาการให้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการมีส่วนร่วมทางสังคมผ่านการริเริ่ม เช่น “นิทานสร้างเมือง” และการใช้เรื่องเล่า/นิทานเชื่อมโยงกับปัญหาสังคม (ขยะ หมอกควัน และความมั่นคงทางอาหาร) การดำเนินการนี้สอดคล้องกับแนวคิดการรู้หนังสือในฐานะปฏิบัติการทางสังคมเชิงอุดมการณ์ (Ideological and social practices) โดยไม่ได้มองการอ่านเป็นเพียงชุดทักษะ แต่เป็นการกระทำที่สะท้อนโครงสร้างและอำนาจ (Ness, 2010) การริเริ่มนี้จึงเป็นมากกว่าการรณรงค์แต่เป็นการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์เพื่อกำหนดทิศทางการอ่านและการเรียนรู้ของเมือง

(1.2) ลักษณะสำคัญของสังคมหลังอุตสาหกรรมและการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ คือ ข้อมูลและทรัพยากรเชิงสัญลักษณ์ (Flynn, 2011; Keane, 2019; Vahabzadeh, 2001) โดยเครือข่าย

เชียงใหม่อ่านและสภากาอ่านมีจุดเน้นด้านการอ่านและเรื่องเล่า เพื่อช่วยให้ผู้คนเข้าใจเมือง สังคม และวัฒนธรรมประจำถิ่น อันหมายถึงคุณค่าและความหมายที่สร้างขึ้นทางสังคมและวัฒนธรรมเพื่อสื่อสารและสร้างความเข้าใจในโลกของผู้คน รวมถึงการสร้างตัวตนและอัตลักษณ์ให้กับบุคคลและกลุ่ม (เช่น ชุมชนบ้านเฮา ชุมชนสาระท้องถิ่นภาคเหนือ) ปฏิบัติการทั้งหมดดำเนินการในฐานะสัญลักษณ์หรือข้อความ (Message) ซึ่งช่วยให้เห็นความขัดแย้งที่ซ่อนอยู่ เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม ความมั่นคงทางอาหาร ความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมภายใต้ระบบสังคมที่ซับซ้อน

(1.3) โครงสร้างของเครือข่ายมีลักษณะเป็นเครือข่ายการเคลื่อนไหว (Movement Network) โดยจัดไว้อย่างหลวม ๆ ซึ่งแตกต่างจากโครงสร้างของขบวนการทางชนชั้นแบบเก่า (Class-based) ผู้ปฏิบัติการเหล่านี้ เช่น ครู ผู้ปฏิบัติการด้านส่งเสริมการอ่าน/การเรียนรู้ และบรรณารักษ์ สอดคล้องกับ “ชนชั้นกลางใหม่” หรือผู้เชี่ยวชาญด้านทุนมนุษย์ที่ทำทลายการควบคุมแบบระบบราชการและเทคโนโลยี (Calhoun, 1993; Keane, 2019; Kriesi et al., 1995; Vahabzadeh, 2001)

(1.4) โครงการของรัฐที่มุ่งส่งเสริมการอ่าน เช่น บ้านหนังสือชุมชน ซึ่งดำเนินการโดย สกร. พบปัญหาด้านประสิทธิภาพและความยั่งยืนอย่างมากในหลายพื้นที่ เช่น ยะลา และพิษณุโลก (น้อย คันชังทอง และปราณี ชี้อุทิศกุล, 2564; วิเชียร มั่นแหล่ และพงศ์ศักดิ์ สังขวิทยุ, 2565; อภินพ นิลพันธ์ และคณะ, 2565) ปัญหาเหล่านี้รวมถึงการขาดแคลนงบประมาณอย่างต่อเนื่อง การขาดสื่อที่หลากหลายและตรงกับความต้องการ และการขาดแคลนบุคลากรในการจัดกิจกรรมเชิงรุก การที่กรณีศึกษาเน้นการสร้างสภาการอ่านฯ จึงเป็นการตอบสนองต่อปัญหาเชิงโครงสร้างนี้ โดยพยายามจะขับเคลื่อนและสร้างความยั่งยืนภายใต้อุปนิสัยทางสถาบัน (Institutional Habitus)

(1.5) กลยุทธ์ของเครือข่ายเชียงใหม่อ่านและสภากาอ่านฯ คือ การพึ่งพากลไกรัฐเพื่อเข้าถึงประชาชนให้มากที่สุด โดยความพยายามในการสร้างสภาพแวดล้อมที่พร้อมและมีพลวัตด้านการรู้หนังสือหนังสือนั้นก้าวไปไกลกว่าการทำให้สื่อสิ่งพิมพ์พร้อมใช้งาน แต่จำเป็นต้องสร้างความต้องการที่มีประสิทธิภาพสำหรับการอ่านและการเรียนรู้ โดยเชื่อมโยงเข้ากับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่ผู้คนต้องการหรือจำเป็นในระดับชีวิตประจำวัน ด้วยการมุ่งเน้นการเรียนรู้ข้ามรุ่นและการใช้กรอบการทำงานขององค์กรในท้องถิ่นที่มีอยู่ (UNESCO, 2017) กรณีศึกษาจึงตั้งเป้าหมายไปที่ความยั่งยืนในระยะยาว แนวทางเชิงระบบนี้เป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากการเคลื่อนไหวตระหนักดีว่า ความพยายามแบบแยกกันทำนั้นไม่อาจยั่งยืนได้หากขาดการสนับสนุนเชิงโครงสร้างที่จำเป็นเพื่อบรรเทาข้อจำกัดที่กลุ่มคนต่าง ๆ ประสบอยู่เพื่อเข้าถึงหนังสือและกิจกรรมส่งเสริมการอ่านของเมือง (น้อย คันชังทอง และปราณี ชี้อุทิศกุล, 2564; ถาวร พลดี, 2567) ซึ่งมีส่วนในการปกป้องและทำให้ประชาสังคมเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นด้วย (Calhoun, 1993)

(2) การสร้างทุนทางวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับสังคมพหุวัฒนธรรมและคนชายขอบ กรณีศึกษาเป็นพื้นฐานสำคัญในการบ่มเพาะและกระจายทุนทางวัฒนธรรม โดยเน้นย้ำว่าการซึมซับภายในเพื่อให้แน่ใจว่าการอ่านจะเกิดความยั่งยืน โดยมีรายละเอียดดังนี้

(2.1) การบ่มเพาะการมีส่วนร่วมในการอ่านสำคัญกว่าความสามารถในการอ่าน จากการเปรียบเทียบกรณีของเมืองเซียงใหม่กับการวิจัยระหว่างประเทศมีประเด็นสำคัญ คือ ปฏิบัติการจริงและอุปนิสัยที่มีผลต่อการอ่านส่งผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนรู้มากกว่าการมีสื่อเพื่อการอ่านเพียงอย่างเดียว นั่นเพราะปัจจัยสำคัญคืออุปนิสัย ซึ่งเครือข่ายเซียงใหม่อ่านและสภากาอ่านฯ มีการมุ่งเน้นสร้างสังคมแห่งการอ่านและการเรียนรู้ตลอดชีวิต และมีการใช้เรื่องเล่า/นิทานเพื่อเชื่อมโยงเด็กกับวัฒนธรรม สอดคล้องกับผลการวิจัยระหว่างประเทศที่เน้นย้ำถึงการมีส่วนร่วมในการอ่าน (Loh & Sun, 2020) การมีส่วนร่วมในการอ่านซึ่งกำหนดให้เป็นความปรารถนาที่จะอ่านโดยสมัครใจ ในฐานะเครื่องมือสำหรับการเรียนรู้เพิ่มเติมหรือความเพลิดเพลิน/พักผ่อน (Boonaree et al., 2018) ถือเป็นรูปแบบทุนทางวัฒนธรรมที่แตกต่างและมีพลวัต ซึ่งมีคุณค่ามากกว่าความสามารถพื้นฐานในการอ่านเพื่อการศึกษาในโรงเรียน (Loh & Sun, 2020)

ดังนั้นทุนทางวัฒนธรรมที่ฝังตัว (Embodied Cultural Capital) จึงมีอิทธิพลมากที่สุด ในขณะที่ทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ (หนังสือ/สื่อ) มีอิทธิพลน้อยที่สุด (Jheng et al., 2023) สิ่งนี้จึงสนับสนุนแนวทางของกรณีศึกษาในการทำงานร่วมกับครูและนักปฏิบัติการเพื่อส่งเสริมการอ่านและภาคีภาคประชาสังคมของเมือง โดยเฉพาะการฝึกอบรมครูให้สามารถส่งเสริมการอ่านผ่านนิทานได้ รวมถึงกิจกรรมอื่น ๆ ที่ออกแบบมาเพื่อส่งเสริมอุปนิสัยมากกว่าการพึ่งพาการแจกจ่ายทรัพยากรจำนวนมากเพียงอย่างเดียว โดยกลยุทธ์ของกรณีศึกษาในความพยายามเชื่อมโยงเรื่องราวเข้ากับทักษะชีวิตและประเด็นทางสังคม แสดงให้เห็นถึงการมุ่งเน้นการบ่มเพาะทักษะที่ใช้งานได้จริงเหล่านี้

(2.2) การทำให้อุปนิสัยสามารถมองเห็นได้เพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบัน โดยประเด็นนี้สะท้อนประสบการณ์ของเมืองเซียงใหม่กับความท้าทายที่เกิดขึ้นทั่วโลกในความพยายามบ่มเพาะนิสัยการอ่านในสภาพแวดล้อมที่มีข้อจำกัดสูง โดยเน้นย้ำถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนอุปนิสัยเชิงสถาบัน (Institutional Habitus) ประการแรก คือ การทลายมายาคติเกี่ยวกับแนวปฏิบัติของชนชั้นกลาง การศึกษาในบริบทเช่นสิงคโปร์เปิดเผยว่านักเรียนชนชั้นกลางมีความได้เปรียบผ่านการซึมซับอย่างเข้มข้น ซึ่งเป็นอุปนิสัยในครอบครัวที่การเข้าถึงหนังสือและการจัดการเวลา/ทรัพยากรการอ่านกลายเป็น “ธรรมชาติที่สอง” (Second Nature) ประสบการณ์ของเมืองเซียงใหม่ที่ครูในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขาดความมั่นใจหรือขาดทรัพยากรเน้นย้ำถึงการขาดกระบวนการซึมซับอย่างเข้มข้นนี้ บทเรียนสำคัญ คือ การทำให้แนวปฏิบัติในบ้านของชนชั้นกลางเหล่านี้สามารถมองเห็นได้ ซึ่งจะมีความสำคัญต่อการทบทวนและปรับโครงสร้างอุปนิสัยทางสถาบันเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา (Loh & Sun, 2020) บทเรียนนี้สอดคล้องโดยตรงกับความพยายามของเครือข่ายเซียงใหม่อ่านในการฝึกอบรมครูมากกว่า 800 คน และทำงานร่วมกับภาคีเพื่อบ่มเพาะผู้ปกครองให้เป็นผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ซึ่งคล้ายกับโครงการ เช่น VoorleesExpress ในเนเธอร์แลนด์ หรือ Reach Out and Read ในสหรัฐอเมริกา ที่ใช้นักวิชาชีพเพื่อให้คำปรึกษาแก่ผู้ปกครองเกี่ยวกับการอ่านออกเสียง (UNESCO, 2017)

(2.3) การมีส่วนร่วมเชิงสถาบันอย่างมีกลยุทธ์และโครงสร้างเครือข่าย โดยกรณีศึกษานำเสนอรูปแบบที่ชัดเจนสำหรับการรักษาการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมให้ยั่งยืนในสภาพแวดล้อมทางการเมืองที่ซับซ้อน ประการแรก การใช้ประโยชน์จากกลไกของรัฐเพื่อความยั่งยืน บทเรียนหลักในที่นี้คือความพยายามใน

การส่งเสริมการอ่านของเมืองที่ไม่สามารถพึ่งพาความพยายามแบบแยกกันทำของแต่ละองค์กรได้ โดยเฉพาะการขยายปฏิบัติการให้ครอบคลุมกลุ่มคนชายขอบ ประการต่อมา คือ การบูรณาการเชิงระบบ เนื่องจากการเคลื่อนไหวดำเนินการเพื่อปฏิรูปเชิงโครงสร้างโดยทำงานภายใต้ประชาสังคมเพื่อท้าทายหัตถ์ทางวัฒนธรรม (Touraine, 1985; Calhoun, 1993) กลยุทธ์ที่สำคัญที่สุดของกรณีศึกษาคือการสร้างสภากาอ่านฯ เพื่อเป็นพื้นที่ในการกำหนดนโยบายและทิศทางการอ่านและการเรียนรู้ กลไกนี้สร้างความมั่นใจว่าการส่งเสริมการอ่านจะได้รับการขับเคลื่อนและยั่งยืนภายใต้อุปนิสัยทางสถาบันของหน่วยงานภาครัฐ เช่น กระทรวงศึกษาธิการ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อีกประการหนึ่ง คือ การสร้างพื้นที่สาธารณะสำหรับการไกล่เกลี่ยและต่อรองโดยสภากาอ่านฯ จะทำหน้าที่เป็นรูปแบบหนึ่งของตัวเชื่อมทางการเมือง โดยการจัดตั้งพื้นที่สาธารณะใหม่ในประชาสังคม แพลตฟอร์มนี้ช่วยให้การเคลื่อนไหวสามารถนำเสนอความต้องการทางวัฒนธรรมที่ไม่เป็นทางการ (เช่น การเข้าถึงการอ่านและกิจกรรมส่งเสริมการอ่านที่เท่าเทียมและเกิดประสิทธิภาพที่แท้จริง) สามารถเชื่อมต่อกับหน่วยงานที่กำหนดนโยบายของรัฐได้ เพราะการเคลื่อนไหวจะสร้างความตึงเครียดเชิงโครงสร้างที่จำเป็นและสร้างแรงจูงใจที่ระบบอันซับซ้อนต้องการ (Calhoun, 1993; Keane, 2019)

(2.4) แบบจำลองบทเรียนและการระดมทรัพยากร โดยเครือข่ายเชียงใหม่อ่านและสภากาอ่านฯ ดำเนินการผ่านเครือข่ายที่จัดไว้อย่างหลวม ๆ ซึ่งเป็นลักษณะของการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ในปัจจุบันที่เพิ่มการเข้าถึงและการจัดการทรัพยากรให้ได้สูงสุด ประการแรก การกระจายอำนาจและความยืดหยุ่น เนื่องจากโครงสร้างเครือข่ายนี้สร้างประสบการณ์ทางเลือกของการกระทำร่วมกัน (Keane, 2019) เครือข่ายอนุญาตให้มีการระดมทรัพยากรที่ยืดหยุ่น เช่น การระดมทุนสาธารณะ การจัดตั้งตู้หนังสือสาธารณะ ซึ่งสะท้อนแบบจำลองห้องสมุดชุมชนในเนปาลและเวียดนามที่ระดมทรัพยากรจากระดับรากฐาน (เช่น กองทุนของตระกูล-ผู้ปกครอง) และดำเนินการด้วยต้นทุนต่ำ (UNESCO, 2017) ประการต่อมา การใช้ประโยชน์จากทุนประเภทต่าง ๆ ซึ่งในประเทศที่มีระบบรวมศูนย์อำนาจเช่นนี้ ทรัพยากรสาธารณะ (ห้องสมุดและกิจกรรมต่าง ๆ) ควรทำหน้าที่เป็นสิ่งที่ทดแทนทรัพยากรของครอบครัวได้ระดับหนึ่ง (Jheng et al., 2023) กรณีศึกษานี้เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม มีเป้าหมายเพื่อจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสาธารณะเหล่านี้เพื่อประโยชน์ของเด็กและกลุ่มคนชายขอบ ซึ่งคล้ายกับศูนย์พัฒนาชุมชนในเนปาลที่มุ่งเน้นการให้สินเชื่อรายย่อยและการฝึกอบรมทักษะอันหลากหลายควบคู่ไปกับการรู้หนังสือ (UNESCO, 2017)

(3) สภากาอ่านฯ กำหนดเป้าหมายอย่างชัดเจนในการอุดช่องว่างการอ่านสำหรับกลุ่มเปราะบางและชายขอบ เช่น คนจนเมือง กลุ่มชาติพันธุ์และแรงงานข้ามชาติ โดยเฉพาะเด็กและเยาวชนของพวกเขา ดังนั้นการศึกษานี้จึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ความพยายามนี้ภายใต้แนวคิดทุนทางวัฒนธรรมที่มีความซับซ้อนตามเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ (Racialized Cultural Capital) (Planson, 2023) ดังนี้

(3.1) ผลลัพธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันจากการอ่าน โดยการศึกษาในต่างประเทศพบว่าความตั้งใจในการจัดหาหนังสือและการเข้าถึงทุนทางวัตถุเป็นสิ่งสำคัญ แต่ไม่ควรคาดหวังผลลัพธ์ที่เท่าเทียมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับกลุ่มประชากรข้ามชาติ เช่น การวิเคราะห์ในฝรั่งเศสที่พบว่ากลุ่มเด็กที่มีพื้นหลังจากประเทศอื่น เช่น เติร์กเมนิกัน มีผลลัพธ์ต่ำกว่าอย่างมีนัยสำคัญจากการปฏิบัติทางวัฒนธรรมที่ให้คุณค่าสูง (เช่น การอ่าน

การใช้อินเทอร์เน็ตและสื่อดิจิทัล การเล่นเกม การเล่นดนตรี) นั่นคือแทบไม่ให้ประโยชน์โดยพื้นฐานเลยเมื่อเทียบกับกลุ่มคนส่วนใหญ่ ตัวอย่างเช่น การอ่านทุกวันสำหรับกลุ่มเด็กเหิดอาจให้เกรดเฉลี่ยต่ำเมื่อเทียบกับนักเรียนกลุ่มหลัก (Planson, 2023) ดังนั้นบทเรียนสำคัญจากงานศึกษาระหว่างประเทศเกี่ยวกับการบูรณาการความหลากหลายของกลุ่มคนต่าง ๆ ประการแรก คือ การทำให้มั่นใจว่าสื่อมีความสอดคล้องทางวัฒนธรรมหรือที่เรียกว่า “ความเกี่ยวข้องทางวัฒนธรรมของสื่อ” (Cultural Relevance) (Educators for Excellence-New York, 2024) โดยต้องตระหนักเสมอว่าทุนทางวัฒนธรรมมักถูกแบ่งแยกด้วยเชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ (Planson, 2023)

(3.2) เนื้อหาต้องสอดคล้องกับบริบท ประสบการณ์ของนักศึกษาที่หนังสือบางเล่มอาจถูกมองว่าไม่เกี่ยวข้อง เช่น เน้นเรื่องไก่ตัวหรือเรื่องเฉพาะของกลุ่มกระแสหลัก เช่นเดียวกับการศึกษาในจังหวัดยะลาที่แสดงให้เห็นการจัดหาสื่อที่ยังขาดความยืดหยุ่นและขาดการสำรวจความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง (อภิณพ นิลพันธ์ และคณะ, 2565) ในกรณีของเนปาลก็พบประเด็นเดียวกันคือห้องสมุดชุมชนประสบปัญหาหนังสือไม่น่าดึงดูด และไม่เหมาะสมกับอายุหรือระดับทักษะของผู้เรียน ในขณะที่โครงการที่ประสบความสำเร็จ เช่น Free Minds Book Club (ในเรือนจำของสหรัฐอเมริกา) มุ่งเน้นการจัดหาหนังสือที่มีผู้เขียนและตัวละครที่มีพื้นหลังและเผชิญอุปสรรคคล้ายกับชีวิตของกลุ่มเป้าหมาย (UNESCO, 2017) การมุ่งเน้นของกรณีศึกษาในการเชื่อมโยงเรื่องเล่า/นิทานเข้ากับประเด็นท้องถิ่น เช่น การจัดการขยะและปัญหาฝุ่นควัน ถือเป็นตัวอย่างที่ทำให้สื่อการอ่านมีความสอดคล้องและใช้งานได้จริงกับประสบการณ์ชีวิตของคนชาติพันธุ์แรงงานข้ามชาติและคนจนเมือง แต่ก็ควรมีการสร้างสรรค์เพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้คืออาจพิจารณาความจำเป็นในการใช้สื่อในภาษาถิ่น/ภาษาแม่เพิ่มเติมเช่นบทเรียนที่ประสบความสำเร็จในเอเชียและลาตินอเมริกา จากการปรับทรัพยากรการอ่านให้เป็นภาษาท้องถิ่น เช่น โครงการ FundZa ในแอฟริกาใต้ซึ่งแปลเรื่องเล่าให้เป็นภาษาท้องถิ่นต่าง ๆ ในฮอนดูรัสมีการแปลภาษาพูดของชาวมายันและผลิตเป็นหนังสือสองภาษาควบคู่กับภาษาสเปน

(3.3) พลังของการแสดงออกด้วยตนเองผ่านการสร้างสรรค์สื่อการเรียนรู้ โดยผู้เรียนเช่นในเอธิโอเปียและเนปาลถือเป็นแรงจูงใจที่ทรงพลัง ในโครงการเรือนจำของสหรัฐอเมริกาเช่นกันที่สมาชิกหลายคนรายงานว่าพวกเขาไม่เชื่อว่าตนเองสามารถเขียนได้จนกระทั่งพวกเขาเห็นบทกวีของตนเองในสื่อสิ่งพิมพ์ (UNESCO, 2017) กลไกนี้สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางศักยภาพของเครือข่ายเขียนใหม่อ่านและสภากาอ่านฯ ในการเชื่อมโยงการอ่านและการเขียนเข้ากับการแสดงออกส่วนบุคคลและวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มได้ในอนาคต การวิจัยก่อนหน้านี้จึงสนับสนุนการออกแบบจำลองทุนทางวัฒนธรรมที่คำนึงถึงเชื้อชาติ เพื่อทำความเข้าใจว่าผลลัพธ์จากปฏิบัติการทางวัฒนธรรมอาจไม่เท่าเทียมกันสำหรับนักเรียนกลุ่มชายขอบเมื่อเทียบกับกลุ่มคนส่วนใหญ่ (Planson, 2023)

ข้อเสนอแนะ

กรณีศึกษาข้อเสนอแนะที่สำคเญเมื่อนำมาวิเคราะห์ควบคู่กับการเคลื่อนไหวในระดับฐานรากที่ส่งเสริมวัฒนธรรมการอ่านในพื้นที่อื่น ๆ ทั่วโลก ข้อมูลเชิงลึกเน้นย้ำว่าความคิดริเริ่มในท้องถิ่นที่ประสบความสำเร็จจะต้องก้าวข้ามการแจกจ่ายหนังสือแบบธรรมดา ๆ ไปสู่การมุ่งเน้นที่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง และการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันอย่างมีกลยุทธ์ การอ่านจึงควรถูกนิยามใหม่ในฐานะปฏิบัติการทางสังคมที่ไม่สามารถอธิบายแยกออกจากเครือข่ายทางสังคมและความสัมพันธ์ได้ (Ness, 2010, p. 137) นอกจากนี้การเข้าถึงการอ่านของกลุ่มคนชายขอบที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมอาจไม่ส่งผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการอ่านและการเรียนรู้ตามที่คาดหวังได้ ดังนั้นการเคลื่อนไหวจึงจำเป็นต้องจัดการกับความตึงเครียดระหว่างทุนทางวัฒนธรรมที่ไม่ใช่กระแสหลัก (มองเห็นความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ของกลุ่มชายขอบ) และแนวปฏิบัติที่ถูกให้คุณค่าในระบบโรงเรียน สถาบัน และสังคมโดยรวมด้วย (Planson, 2013, pp. 22-23, 38-39) โดยการวิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

(1) ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

(1.1) ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย คือ การเข้าใจวัฒนธรรม บริบท และข้อจำกัดของคนในพื้นที่การเคลื่อนไหวเพื่อส่งเสริมการอ่านต้องก้าวข้ามการแจกจ่ายหนังสือแบบธรรมดาไปสู่การจัดหาสื่อที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับภูมิหลังทางวัฒนธรรม ภาษา และวิถีชีวิต เพื่อไม่ให้เกิดความแปลกแยก นอกจากนี้ คือ 1) การริเริ่มสภาการอ่านและการเรียนรู้ระดับจังหวัดซึ่งควรได้รับการผลักดันให้เกิดขึ้นในที่อื่น ๆ ทั่วประเทศ โดยเฉพาะเมืองใหญ่ที่มีความซับซ้อนทางประชากร โดยสภาการอ่านฯ ควรทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางกำหนดนโยบายและพื้นที่กลางที่เชื่อมโยงทุกภาคส่วนเพื่อกำหนดวิสัยทัศน์ นโยบาย และทิศทางในการส่งเสริมการอ่านอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ 2) การกำหนดงบประมาณอย่างต่อเนื่องและมีกลไกตรวจสอบ โดยรัฐบาลควรจัดสรรงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมและโครงการส่งเสริมการอ่านอย่างจริงจังและต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสนับสนุนงบประมาณให้กับโครงการจากฐานรากต่าง ๆ และมอบหมายให้คณะกรรมการ/คณะทำงานของสภาการอ่านฯ ทำหน้าที่กำกับ ติดตาม และประเมินผลเชิงคุณภาพอย่างเป็นระบบ เพื่อหลีกเลี่ยงการดำเนินงานที่ขาดความชัดเจนและขาดความต่อเนื่องของโครงการตามที่เคยเป็นปัญหาในอดีต

(1.2) ข้อเสนอแนะระดับสถาบันและปฏิบัติการ คือ ต้องระดมการมีส่วนร่วมของเครือข่ายแนวราบ โดยไม่ควรรอคอยเพียงการสั่งการแบบบนลงล่างจากรัฐหรือปล่อยให้องค์กรภาคประชาสังคมทำงานอย่างโดดเดี่ยว แต่ควรสร้างพื้นที่กลาง (เช่น สภาการอ่านฯ) เพื่อบูรณาการทรัพยากรระหว่างภาครัฐ องค์กรท้องถิ่น และภาคประชาสังคม ซึ่งจะนำไปสู่ความยั่งยืนอย่างแท้จริง นอกจากนี้ คือ 1) ส่งเสริมกิจกรรมเชิงรุกและนวัตกรรม โดยห้องสมุดประชาชนและภาคีเครือข่ายควรจัดกิจกรรมเชิงรุก เพื่อเข้าถึงชุมชนแรงงานและคนจนในเมือง โดยกิจกรรมควรมีความหลากหลาย ทันสมัย และสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน 2) การพัฒนาทักษะและความรักในการอ่านของครูและบรรณารักษ์ โดยรัฐบาลและสถาบันผลิตครูควรให้ความสำคัญกับการ

พัฒนาครูและบรรณารักษ์ โดยสร้างครูยุคใหม่ให้เป็นผู้รักการอ่าน เนื่องจากครูคือหัวใจสำคัญในการวางรากฐานการอ่านและครูที่ไม่รักการอ่านไม่สามารถเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้เรียนได้ จึงควรมีการสนับสนุน Professional Learning ที่มีคุณภาพสูงและต่อเนื่อง เพื่อให้ครูและบรรณารักษ์มีทักษะในการออกแบบนวัตกรรมกิจกรรมการอ่านที่สอดคล้องกับบริบทและกระตุ้นแรงจูงใจ

(2) ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

(2.1) การวิจัยในเชิงโครงสร้างและขอบเขตสถาบัน เนื่องจากการส่งเสริมการเข้าถึงหนังสือและกิจกรรมส่งเสริมการอ่านในประเทศไทยยังผูกติดกับภารกิจของรัฐ การวิจัยครั้งต่อไปควรขยายขอบเขตการศึกษาไปยังหน่วยงานหรือผู้ปฏิบัติงานอื่น ๆ ที่มีบทบาทในการดูแลการอ่านของชุมชน นอกจากนี้ยังสามารถขยายให้เห็นการเคลื่อนไหวทางสังคมในระดับพื้นที่ ซึ่งเป็นการรวมตัวกันระหว่างภาคีที่หลากหลายเพื่อสร้างความเป็นไปได้ในการอ่านสำหรับประชาชนทุกกลุ่ม

(2.2) การวิจัยเชิงประเด็นด้านทุนทางวัฒนธรรมและความเหลื่อมล้ำ เพื่อต่อยอดการวิเคราะห์การเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่และทุนทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในบริบทเมืองใหญ่ที่มีความซับซ้อนด้านประชากร การวิจัยครั้งต่อไปควรเจาะลึกในมิติความเหลื่อมล้ำของกลุ่มคนชายขอบในเมือง (คนจนเมือง แรงงานชาติพันธุ์และข้ามชาติ ผู้พิการ ฯลฯ) ให้มากขึ้น และควรมีประเด็นเพิ่มเติมเพื่อวิเคราะห์ว่าการมีส่วนร่วมในการอ่านและการใช้สื่อของกลุ่มคนชายขอบในเมือง (หนังสือและ/หรือสื่อดิจิทัล และกิจกรรมต่าง ๆ) นำไปสู่ผลลัพธ์ทางการอ่านและการเรียนรู้ที่เท่าเทียมกับประชากรหลักหรือไม่ การศึกษาเชิงเปรียบเทียบกับกรณีศึกษาจากต่างประเทศจะช่วยให้ยืนยันว่าปัญหาของเมืองเป็นเพียงการขาดทรัพยากรหรือเกิดจากกลไกทางสังคมที่มองไม่เห็นที่กีดกันคนบางกลุ่ม

(2.3) การวิจัยด้านความพร้อมและปัจจัยสนับสนุนในการจัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่าน โดยเฉพาะในกลุ่มครูและบรรณารักษ์ในโรงเรียนที่อาจขาดทักษะและความมั่นใจในการใช้นวัตกรรมการอ่านที่สอดคล้องกับบริบทของโรงเรียนและนักเรียน เนื่องจากงานวิจัยพบว่าความมั่นคงและคุณภาพของ Professional Learning เป็นสิ่งสำคัญสำหรับความสำเร็จ

เอกสารอ้างอิง

- ดิลกะ ลัทธพิพัฒน์. (16 มกราคม 2560). ความเหลื่อมล้ำของคุณภาพโรงเรียน: นัยต่อผลสัมฤทธิ์ที่วัดโดยคะแนน PISA 2015. <https://www.pier.or.th/abridged/2017/02/>
- ถาวร พลิตี. (2567). กลยุทธ์การขับเคลื่อนการพัฒนาคุณภาพการอ่านโดยใช้นวัตกรรมชุมชนเป็นฐาน สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย จังหวัดขอนแก่น. *วารสารรัชต์ภาคย์*, 18(57), 415-430. <https://so05.tci-thaijo.org/index.php/RJPJ/article/download/271236/182248>

ทัศนีย์ แซ่ลิ่ม. (4 มกราคม 2564). จังหวัดชัยเคลื่อนการอ่าน องค์ความรู้จากกระบวนการทำงานเชิงพื้นที่.

<https://www.thekommon.co/reading-area-based/>

ทัศนีย์ เศรษฐพงษ์ และวิภาวรรณ เอกวรรณ. (2562). การวิจัยและพัฒนาความสามารถในการรู้เรื่องการอ่านตามแนวทางการสอบแบบ PISA โดยใช้แนวคิดการอ่านจากต้นแบบของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น: รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.

https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:166522

น้อย คันชั่งทอง และปราณี ชี้อุทิศกุล. (2564). รูปแบบการดำเนินงานบ้านหนังสือชุมชนในจังหวัดพิษณุโลก.

วารสารห้องสมุด, 65(2), 101-123. [https://so06.tci-](https://so06.tci-thaijo.org/index.php/tla_bulletin/article/view/250539)

[thaijo.org/index.php/tla_bulletin/article/view/250539](https://so06.tci-thaijo.org/index.php/tla_bulletin/article/view/250539)

ประชาไท. (21 ธันวาคม 2567). ไทยเผชิญความเหลื่อมล้ำด้านการเข้าถึงหนังสือ ‘ยิ่งห่างกรุงเทพฯ ยิ่งห่างหนังสือ’. <https://prachatai.com/journal/2024/12/111787>

พงศ์ศักดิ์ สังขสิญญ. (2563). ปัญหาการอ่านในสังคมไทย: บริบทระบบการศึกษาและปัจจัยสนับสนุน.

วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 12(1), 1-32.

<https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jhsc/article/view/226838>

พิสิษฐ์ นาสี และชัยพงษ์ สำเนียง. (2567). มนุษย์ล่องหนในระบอบวิทยา “ความเปลี่ยนแปลง” ของคนชายขอบในเมืองเชียงใหม่. ศูนย์วิจัยพหุวัฒนธรรมและนโยบายการศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

<https://icdi.cmu.ac.th/e-book/มนุษย์ล่องหน%20ในระบอบวิทยา/>

วิเชียร มั่นแหล่ และพงศ์ศักดิ์ สังขสิญญ. (2565). รูปแบบการจัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่านของห้องสมุด

ประชาชนในจังหวัดนครศรีธรรมราช. วารสารนาคบุตรปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ

นครศรีธรรมราช, 14(2), 102-115. [https://so04.tci-](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/nakboot/article/view/260251)

[thaijo.org/index.php/nakboot/article/view/260251](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/nakboot/article/view/260251)

ศรันภัทร โชติมนกุล. (26 มีนาคม 2568). เหลียวหลังแลหน้า ทบทวนงานวิจัยและการสำรวจการอ่านของไทย

ในรอบ 20 ปี. The Kommon. [https://www.thekommon.co/review-of-research-and-](https://www.thekommon.co/review-of-research-and-surveys-thai-reading-over-the-past-20-years/)

[surveys-thai-reading-over-the-past-20-years/](https://www.thekommon.co/review-of-research-and-surveys-thai-reading-over-the-past-20-years/)

ศูนย์ส่งเสริมการเรียนรู้ระดับอำเภอเมืองเชียงใหม่. (2568). แบบรายงานบ้านหนังสือชุมชน ศูนย์การเรียนรู้ระดับอำเภอเมืองเชียงใหม่ ประจำปี 2568.

https://anyflip.com/cgizn/igfb/?fbclid=IwY2xjawNRoN5leHRuA2FlbQlXMAbicmlkETFKcUFNd0FDcELZbDRnUmhoAR6SsBlgeq5INH9N0ZotlympwHyoirSovDgR5l6ohCcPZhnQ8M_5StaF-XyxGA_aem_mwvuO9cl6OCh6knUOCpgkw

สถานีวิจัยเสียงสื่อสารมวลชน คณะการสื่อสารมวลชน. (4 เมษายน 2568). เชียงใหม่เปิดตัว “สภากาอ่านและการเรียนรู้” มุ่งสร้างสังคมแห่งการอ่านและเรียนรู้ตลอดชีวิต.

https://fm100cmu.com/activitydetail.php?acmain_id=1&act_id=3791

- สภาการอ่านและการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่. (2568). *การก่อตั้งสภาการอ่านและการเรียนรู้ จังหวัดเชียงใหม่* [เอกสารพิมพ์เผยแพร่].
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ. (6 มีนาคม 2557). 'เชียงใหม่อ่าน' ฝ่าป่าแบ่งปันบุญทานหนังสือ. <https://www.thaihealth.or.th/เชียงใหม่อ่าน-ฝ่าป่าแ/>
- สำนักงานสถิติจังหวัดเชียงใหม่. (2567). *รายงานสถิติจังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. 2567*.
https://chiangmai.nso.go.th/images/2025/SPB2567-50-%2008-11-67_compressed.pdf
- สำนักงานอุทยานการเรียนรู้. (17 เมษายน 2562ก). *การอ่านกับความเหลื่อมล้ำ*.
https://www.tkpark.or.th/tha/articles_detail/409/การอ่านกับความเหลื่อมล้ำ
- สำนักงานอุทยานการเรียนรู้. (2562ข). *เข็มสำรวจปรากฏการณ์และความเปลี่ยนแปลง 10 ปี ทศวรรษแห่งการอ่าน พ.ศ. 2552-2561*. บริษัท ภาพพิมพ์ จำกัด.
- ห้องสมุดประชาชนจังหวัดเชียงใหม่. (21 พฤษภาคม 2568). *จดหมายข่าว ฉบับที่ 6*.
https://www.facebook.com/photo/?fbid=1120316266806955&set=a.463545459150709&locale=th_TH
- อดิศักดิ์ กันทะเมืองลิ้. (17 ธันวาคม 2564). *พลวัตเมืองเชียงใหม่: ช่วงเวลาของการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงเมือง*. <https://theurbanis.com/insight/17/12/2021/5712>
- อนิรุทธิ์ เอื้อวิทยา. (11 มีนาคม 2565). *เชียงใหม่อ่าน*. <https://readthecloud.com/social/little-big-people/readforlife-chiangmai/>
- อภิณพ นิลพันธ์, สุมาลี สังข์ศรี และชนกนารถ บุญวัฒนะกุล. (2565). *สภาพและปัญหา ความต้องการ และแนวทางการพัฒนาการดำเนินงานโครงการบ้านหนังสือชุมชนเพื่อส่งเสริมการอ่านแก่ประชาชนจังหวัดยะลา*. *วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา*, 17(3), 71-79. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/yr_u_human/article/view/252583
- Boonaree, C. (2018). *Factors affecting reading for pleasure practices in community libraries in Thailand* [Unpublished doctoral dissertation]. Victoria University of Wellington.
- Boonaree, C., Goulding, A., & Calvert, P. (2018, June 24). *Community library spaces for promoting reading for pleasure in Thailand* [Paper presentation]. IFLA WLIC 2018, Kuala Lumpur, Malaysia.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241- 258). Greenwood Press.
- Calhoun, C. (1993). "New social movements" of the early nineteenth century. *Social Science History*, 17(3), 387-427.
- Educators for Excellence-New York. (2024). *Reading between the lines: Teacher perspective on NYC reads implementation*.

- <https://static1.squarespace.com/static/674df5ead700492889246004/t/675c9cb758aab02da6455b8f/1734122679718/E4E-NY+Reading+Between+the+Lines+Survey+.pdf>
- Flynn, S. I. (2011). New social movement theory. In *Sociology reference guide theories of social movements* (pp. 88-99). Salem Press.
- <https://cir.nii.ac.jp/crid/1970304959857513916>
- Jheng, Y.-j., Lin, C.-w., & Liao, Y.-k. (2023). The way cultural capital works: A meta-analysis of the effects of cultural capital on student's reading performance. *International Journal of Educational Research*, 122, Article 102259.
- <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2023.102259>
- Johnson, A. A. (2014). *Ghosts of the new city: Spirits, urbanity, and the ruins of progress in Chiang Mai*. University of Hawaii Press.
- Keane, J. (2019). New social movements and everyday life: A dialogue with Alberto Melucci. In C. F. Fominaya, & R. Feenstra (Eds.), *Routledge handbook of contemporary European social movements* (pp. 168-182). Routledge.
- Kriesi, H., Koopmans, R., Duyvendak, J. W., & Giugni, M. G. (1995). *New social movements in western Europe: A comparative analysis*. Routledge.
- Loh, C. E., & Koh, Y. Q. (2025). *Mobile libraries bridging literacy divides and fostering social cohesion: A PRISMA review of mobile library initiatives*.
- <https://repository.nie.edu.sg/server/api/core/bitstreams/2b6c0ace-4c8b-4a2e-b025-6758e272e422/content>
- Loh, C. E., & Sun, B. (2020). Cultural capital, habitus and reading futures: Middle-class adolescent students' cultivating of reading dispositions in Singapore. *British Journal of Sociology of Education*, 41(2), 234-252.
- <https://doi.org/10.1080/01425692.2019.1690426>
- Melucci, A. (1994). A Stranger kind of newness: What's "new" in new social movements? In E. Larana, H. Johnston, & J. R. Gusfield (Eds.), *New social movements: From ideology to identity* (pp. 101-130). Temple University Press.
- Melucci, A., Keane, J., & Mier, P. (1989). *Nomads of the present: Social movements and individual needs in contemporary society*. Temple University Press.
- Ness, M. (2010). Books in motion: How a community literacy projects impacts its participants. *Community Literacy Journal*, 5(1), 133-149. <https://doi.org/10.1353/clj.2010.a471049>

NYC Reads Initiative. (2025). *The power of collaboration to achieve impact*.

<https://nycreads.org/about/>

Planson, S. (2023). Race, cultural capital, and school achievement in race-blind France.

Sociology of Education, 96(1), 19-42. <https://doi.org/10.1177/00380407221139220>

Touraine, A. (1985). An introduction to the study of social movements. *Social Research*,

52(4), 749-787. <https://www.jstor.org/stable/40970397>

UNESCO Institute for Lifelong Learning. (2017). *Fostering a culture of reading and writing:*

Examples of dynamic literate environments. UIL.

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000257933>

Vahabzadeh, P. (2001). A critique of ultimate referentiality in the new social movement

theory of Alberto Melucci. *The Canadian Journal of Sociology / Cahiers Canadiens*

de Sociologie, 26(4), 611- 633. <https://doi.org/10.2307/3341494>